

**Zahraniční památníky komunismu:
historie a současnost**

Karolína Bukovská

2021

Obsah

1 Úvod	3
2 Přehled zahraničních památníků komunismu	7
2.1 Památník Bautzner StraÙe	7
2.2 Vzdělavací centrum KeibelstraÙe.....	10
2.3 Evropské centrum Solidarity.....	12
2.4 Slezské centrum svobody a Solidarity	15
2.5 Bývalý internační tábor a vězení Goli Otok	17
2.6 Muzeum tajných služeb: „ <i>House of Leaves</i> “	19
2.7 Bývalý pracovní tábor na ostrově Belene	21
2.8 Památník Pitești.....	23
2.9 Národní muzeum genocidy hladomoru.....	26
2.10 Památník a muzeum totalitních režimů „Teritorium teroru“	28
2.11 Muzeum okupací a svobody Vabamu a celý KGB	31
2.12 Muzeum historie gulagu.....	34
3 Závěr.....	37
4 Seznam použité literatury a internetových zdrojů	40

1 Úvod

Tento přehled zahraničních památníků komunismu byl vyhotoven na základě Smlouvy o vytvoření autorského díla a o poskytnutí licence k jeho užití (č. 320200180, č.j. USTR 779-2/2020) mezi Ústavem pro studium totalitních režimů a autorkou tohoto textu dle následujícího zadání:

Vytvořit na svůj náklad a nebezpečí a s odbornou péčí pro objednatele v rozsahu, kvalitě a termínu sjednaném touto smlouvou autorské dílo spočívající v rešerši zahraničních památníků komunismu a nacismu spolu s vypracováním odborného textu, který zahrne alespoň 12 případů zahraničních památníků – představení památníku, jeho zřizovatele, stručné dějiny vzniku, výstižný popis hlavního sdělení památníku a způsobu jeho interpretace historie, přestavení edukačních přístupů, v rozsahu alespoň 18 normostran. Dílo se zpracovává primárně pro účely projektu „Dějiny 1938–1989: Minulost jako vzdělávací problém – památníky komunismu (@61)“.

Předkládaný text představuje dvanáct institucí z devíti evropských zemí, které se v rámci své činnosti zaměřují na období komunistických diktatur a jejich represivní charakter. Většina z nich se nachází na autentickém místě, na němž v minulosti ze strany komunistických režimů došlo k bezpráví.¹ Přestože všechna tato místa slouží k uctění památky obětí komunistických diktatur, není možné je paušálně označit jako „památníky komunismu“.² Vybrané instituce, vzhledem k rozsahu a rozmanitosti jejich činností, plní mnohdy více než pouhou funkci památníku.³ Některé jsou spíše muzeem (Národní muzeum genocidy hladomoru, Muzeum historie gulagu, *House of Leaves*), jiné se definují jako vzdělávací centra (Vzdělávací centrum Keibelstraße, Evropské centrum Solidarity, Muzeum okupací a svobody Vabamu), v některých případech dochované budovy slouží jako muzejní exponát a funkce památníku a muzea se v nich překrývá (Památník Bautzner Straße, Památník Pitești) a například na ostrovech Goli a Belene žádná „památníková“ infrastruktura dosud neexistuje. Kromě funkce památníku se vybraná místa liší i v mnoha jiných ohledech: nachází se v centru hlavních měst i v odlehlých lokalitách, jedná se o instituce založené v 90. letech 20. století i

1 Výjimky tvoří Národní muzeum genocidy hladomoru v Kyjevě a Muzeum historie gulagu, která se nacházejí na místech, která nemají žádnou přímou spojitost s hladomorem na Ukrajině či soustavou nápravně pracovních táborů.

2 Přesto budou kvůli přehlednosti vybrané instituce souhrnně označovány jako „památníky komunismu“.

3 Pojmem „památníku“ („Gedenkstätte“), jeho funkcí a historickým vývojem se zabývá Habbo Knoch ve svém příspěvku na portálu Docupedia.de: Knoch gedenkstaetten v1 de 2018 - Gedenkstätten [online]. [cit. 2021-02-08]. Dostupné z: https://docupedia.de/zg/Knoch_gedenkstaetten_v1_de_2018.

o zcela nové projekty, jde o místa lokálního, celostátního i mezinárodního významu s velkorysým financováním i omezeným rozpočtem a v neposlední řadě jsou to paměťové instituce podporované státními strukturami i nevládní iniciativy. To, co těchto dvanáct evropských „míst komunistické paměti“ spojuje, je jejich specifický způsob prezentace a interpretace komunistických represí. Specifika jednotlivých památníků, respektive muzeí budou podrobněji popsána v závěru tohoto přehledu.

Při finálním výběru nicméně hrála roli právě zmiňovaná rozmanitost: co se povahy jednotlivých komunistických režimů, historických fenoménů a jejich zpracování i typu instituce a provozovaných aktivit týče. Pro zařazení do tohoto přehledu byla rozhodující otázka, zda by daná instituce a její způsob interpretace historického tématu mohly sloužit jako příklad dobré praxe, jenž by byl hoděn následování při případné realizaci podobné paměťové instituce v České republice. Níže uvedený přehled dvanácti zahraničních institucí je tedy do jisté míry subjektivním výběrem autorky, jenž odpovídá její vlastní představě o dobré praxi v památnících či muzeích. Skutečnost, že čtvrtina z vybraných institucí obdržela muzejní cenu Rady Evropy⁴ a že i ostatní prezentované památníky a muzea získala jiná prestižní ocenění, ovšem naznačuje, že autorčin výběr se alespoň zčásti shoduje s předními paměťovými institucemi v jednotlivých zemích i na mezinárodní úrovni.

Subjektivita tohoto výběru ovšem spočívá i v záměrném vynechání některých institucí, které jsou v českém prostředí poměrně známé, a informace o nich lze snadno nalézt. Do přehledu památníků a muzeí komunismu například nebylo zahrnuto budapeštské muzeum Dům teroru (*Terror Háza*), berlínský Památník Hohenschönhausen (*Gedenkstätte Berlin-Hohenschönhausen*) či Památník obětí komunismu a odboje v rumunském Sighetu (*Memorialul Victimelor Comunismului și al Rezistenței*). Důvodem byly kromě snahy o vyváženost celkového výběru⁵ také kontroverze, které jsou s některými z těchto institucí spojeny.⁶ Přestože je kupříkladu Dům teroru pro některé

4 Evropské centrum Solidarity (2016), *House of Leaves* (2020) a Muzeum historie gulagu (2021).

5 V případě německých a zástupců byly na úkor hojně navštěvovaného Památníku Hohenschönhausen upřednostněny lokální či relativně mladé instituce (saský Památník Bautzner Straße a Vzdělávací centrum Keibelstraße). Podobná kritéria platila i pro Rumunsko. Zde byl místo etablovaného památníku v Sighetu vybrán dosud nepřiliš známý Památník Pitești.

6 *Dům teroru* předkládá poněkud svébytnou interpretaci maďarských dějin prosazovanou Viktorem Orbánem, Památník Hohenschönhausen je kritizován za zapojení pamětníků coby průvodců a památník v Sighetu za absenci ženské perspektivy. Více k problematickým aspektům těchto institucí viz: MARSOVSZKY, Magdalena. "Die Märtyrer sind die Magyaren". Der Holocaust in Ungarn aus der Sicht des Hauses des Terrors in Budapest und die Ethnisierung der Erinnerung in Ungarn. GLOBISCH, Claudia. *Die Dynamik der europäischen Rechten. Geschichte,*

vznikající paměťové instituce v Česku deklarovaným vzorem, autorka se domnívá, že inspirativní památníky je možné najít i jinde – například mezi dvanácti zahraničními institucemi, které jsou představeny v tomto přehledu.⁷

Vybrané instituce jsou seřazeny podle přibližné geografické polohy vůči České republice od nejbližších po nejvzdálenější. V souladu s výše uvedeným zadáním je v profilech vybraných památníků stručně popsána historie místa, okolnosti a iniciátoři založení, současná podoba památníků a nabídka edukačních a doprovodných programů. Hlavní zdroj informací pro tuto rešerši představovaly internetové stránky vybraných institucí. Vzhledem k zadání a požadovanému rozsahu této rešerše nebylo ve většině případů nutné vyhledávat další prameny. Profily institucí nicméně obsahují odkazy na relevantní odborné či popularizační články, které poskytují detailnější informace o popisovaném místě, tématu či specifikách vzpomínkové kultury v dané zemi.

Předkládané informace tedy mnohdy odrážejí podobu oficiálních webových stránek. Bohužel nebylo vždy možné dohledat, zda jsou uvedené informace správné či stále aktuální. Jisté omezení představovala také jazyková bariéra (především v případě rumunského památníku Pitești a albánského muzea *House of Leaves*). Anglické verze webových stránek totiž mnohdy obsahují méně informací než stránky v původním jazyce.⁸ V této souvislosti je třeba také zmínit, že rešerše zahraničních památníků komunismu probíhala v době celosvětové pandemie onemocnění COVID-19, v jejímž důsledku jsou mnohé z představených institucí dočasně uzavřené. Některé informace o edukačních a doprovodných programech mohou být tedy v tomto ohledu zastaralé a vzhledem k nejistému budoucímu vývoji pandemie (a případnému zrušení či digitalizaci nabízených služeb)

Kontinuitäten und Wandel. Wiesbaden: Springer VS, 2011, s. 55–74. UNGVÁRY, Krisztián. Der Umgang mit der kommunistischen Vergangenheit in der heutigen ungarischen Erinnerungskultur. *Nach den Diktaturen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2015, 59(1), 189–208. STEIN, Mary Beth. Narratives of Stasi Detention: Memory and History at the Berlin-Hohenschönhausen Memorial Museum. *Narrative Culture*. Wayne State University Press, 2016, 3(2), 231–254. *Gedenkstätte Berlin-Hohenschönhausen. Kritisches Nachdenken über Zeugen der Erinnerung*. Juliane Brauer im Gespräch mit Ute Welty [online]. [cit. 2021-02-18]. Dostupné z:

https://www.deutschlandfunkkultur.de/gedenkstaette-berlin-hohenschoenhausen-kritisches.1008.de.html?dram:article_id=483633.

HALILIUC, Alina. Who Is a Victim of Communism? Gender and Public Memory in the Sighet Museum, Romania. *Aspasia*. New York, N.Y., 2013, 7, 108–131.

7 Vybrané instituce ovšem nelze chápat jako příklady dobré praxe ve všech ohledech. Například u kyjevského Národního muzea genocidy hladomoru se jeví jako problematické jeho napojení na státní struktury a velký důraz na ukrajinskou národní identitu. Představené památníky by tedy neměly sloužit jako paušální vzory. Některé mohou být hodné následování pouze v určitém aspektu, v případě kyjevského muzea například v rozmanitosti edukačního a doprovodného programu.

8 České názvy institucí přeložila autorka z originálu či anglické verze ve většině případů dokumentárně, tj. takovým způsobem, aby byl z českého překladu patrný název původní.

dokonce irelevantní. Předkládané popisy památníků tedy odpovídají stavu před pandemií. Autorka nicméně přesto doufá, že i tyto informace splní účel zadání rešerše.

2 Přehled zahraničních památníků komunismu

2.1 Památník Bautzner Straße

Oficiální název: Gedenkstätte Bautzner Straße

Místo: Drážďany, Německo

Webová stránka: <https://stasihaft-dresden.de/>

Kontakt: info@bautzner-strasse-dresden.de

Památník Bautzner Straße se nachází ve stejnojmenné ulici v severní části Drážďan. Jedná se o jedinou dochovanou vazební věznici východoněmecké Státní bezpečnosti (*Staatssicherheit, Stasi*) na území Saska.⁹ Budova bývalé továrny, jež byla ve 30. letech 20. století přestavěna na obytný dům, sloužila po roce 1945 jako drážďanská centrální věznice sovětské okupační moci. Od roku 1953 zde sídlila místní správa Ministerstva státní bezpečnosti (*Ministerium für Staatssicherheit, MfS*). V areálu Bautzner Straße ministerstvo vybudovalo vlastní vazební věznici se 44 celami. Obvinění zde byli vyslýcháni a vězněni zpravidla po dobu tří měsíců. Mezi lety 1950 až 1989 prošlo věznicí zhruba 10 tisíc osob; většina z nich byla pronásledována z politických důvodů. Krátce po pádu berlínské zdi obsadili areál místní občané, aby zabránili zničení spisů *Stasi* a zajistili jejich předání odpovědným úřadům. V roce 1994 byla bývalá vazební věznice prohlášena kulturní památkou a ve stejném roce byla zpřístupněna veřejnosti. V roce 1997 byl založen spolek *Erkenntnis durch Erinnerung e.V.*, jenž posléze vybudoval současný Památník Bautzner Straße. Činnost a provoz památníku jsou financovány nadací *Sächsische Gedenkstätten* a saskými zemskými úřady.

Historii areálu v Bautzner Straße dodnes připomínají dochované autentické prostory. Návštěvníci si mohou prohlédnout cely ve sklepení, které využívaly sovětské tajné služby, prostory vazební věznice *Stasi* i kancelář vedoucího okresní správy Státní bezpečnosti. Stálá expozice *STASI*, vypracovaná a zapůjčená úřadem Spolkového zmocněnce pro dokumenty *Stasi*, dokumentuje fungování východoněmecké tajné služby. Památník tímto způsobem nabízí pohled na různé aspekty politické represe v NDR.

⁹ Veškeré informace, není-li uvedeno jinak, jsou čerpány z internetových stránek Památníku Bautzen Straße. Die Gedenkstätte Bautzner Straße Dresden [online]. [cit. 2021-01-27]. Dostupné z: <https://stasihaft-dresden.de/die-gedenkstaette-bautzner-strasse-dresden>.

Památník Bautzner Straße se definuje jako místo vzpomínání, vzdělávání a setkávání.¹⁰ Jeho posláním je uctění památky obětí politických represí v sovětské okupační zóně a NDR, dokumentace jejich osudů a seznámení veřejnosti s historií tohoto místa. Drážďanský památník se mimo jiné podílí také na historickém výzkumu. Již od 90. let 20. století zde například vzniká archiv orální historie. Vzpomínky bývalých vězňů slouží vědeckými účelům a jsou využívány i v rámci stálé expozice či edukace. Památník rovněž spolupracuje se vzdělávacími institucemi, muzei, archivy a spolky nejen ze Saska a Německa, ale i ze států bývalého východního bloku.¹¹ Příkladem této spolupráce je například mezinárodní projekt *The Other Europe: Interviews behind the Iron Curtain from the late 80s*, jehož se účastní i zástupci z České republiky.¹²

Památník Bautzner Straße svým návštěvníkům nabízí rozmanitý doprovodný program (komentované prohlídky, veřejné diskuze, kulturní akce). Specifickou formou zprostředkování historie tohoto místa je využití zvukových nahrávek. Prohlídku cel ve sklepních prostorách, jež byly využívány sovětskými tajnými službami, doplňují vzpomínky vězňů a jejich blízkých. Areálem bývalé vazební věznice návštěvníky provází fiktivní rozhlasová hra *Guten Tag! Sie sind verhaftet! (Dobrý den, jste zatčeni/a!)* inspirovaná skutečnými historickými událostmi a osudy reálných osob – vězňů i příslušníků *Stasi*. Součástí stálé expozice v kancelářích drážďanské centrály *Stasi* jsou originální záznamy telefonátů a rozhovorů zdejších zaměstnanců a spolupracovníků *MfS*.

Edukace v Památníku Bautzner Straße se opírá o poznatky z vlastního historického výzkumu. Ten se zaměřuje na příčiny, struktury, metody a následky diktatur a jejich ideologií. Stěžejním bodem pedagogického konceptu je otázka základních lidských práv. Tímto způsobem vzdělávací program otevírá prostor pro diskusi aktuálních politických a společenských témat. Památník nabízí kromě komentovaných prohlídek také projektovou výuku (pro školní i běžné skupiny), jež se zakládá na

10 Více o činnosti památníku viz HATTIG, Susanne, Lothar KLEIN a Klaus-Dieter MÜLLER. Gedenken – Forschen – Lernen: Die DDR-Diktatur in Sächsischen Gedenkstätten. *Bildung und Erziehung*. Stuttgart, 2006, 59(4), 407–421.

11 Památník Bautzner Straße kupříkladu spolupracuje s českou neziskovou organizací Post Bellum či Knihovnou Václava Havla. Doprovodný program se zřejmě i z tohoto důvodu často věnuje tématům týkajících se komunistického režimu v ČSSR. Pro návštěvníky z České republiky jsou k dispozici komentované prohlídky i výstavní texty v češtině.

12 *The Other Europe – Gedenkstätte Bautzner Straße* [online]. [cit. 2021-01-28]. Dostupné z: <https://www.bautzner-strasse-dresden.de/other-europe>.

práci s archivními prameny (spisy *Stasi*, dobové dokumenty a fotografie). Památník Bautzner Straße dále pořádá umělecké workshopy či školení pro učitele a pedagogické pracovníky.

2.2 Vzdělávací centrum Keibelstraße

Oficiální název: Lernort Keibelstraße

Místo: Berlín, Německo

Webová stránka: <http://www.keibelstrasse.de/>

Kontakt: kontakt@keibelstrasse.de

Vzdělávací centrum Keibelstraße se nachází nedaleko náměstí Alexanderplatz, ve středu bývalého východního Berlína. Mezi lety 1951 až 1990 se zde nacházela vazební věznice (*Untersuchungshaftanstalt, UHA*) východoněmecké Veřejné bezpečnosti (*Deutsche Volkspolizei*), jež spadala pod Ministerstvo vnitra.¹³ Důvody pro zadržení v *UHA Keibelstraße* byly různorodé a odrážely pojetí kriminality v Německé demokratické republice. Byly zde zadrženy osoby obviněné z „asociality“, „chuligánství“, „opuštění republiky“ či občané NDR, kteří v srpnu 1968 protestovali proti vstupu vojsk Varšavské smlouvy do ČSSR. Nejčastějším důvodem pro pobyt v *UHA Keibelstraße* však byly drobné přestupky, krádeže či podvody. Zadržené osoby zde čekaly na svůj soudní proces a v *Keibelstraße* proto zpravidla strávily jen několik hodin či dní (v některých případech však mohla vazba trvat i několik měsíců). V závislosti na rozsudku byli zadrženi buď propuštěni, či převezeni do běžné věznice k výkonu trestu. *UHA Keibelstraße* byla jedinou vazební věznicí, do níž byly posílány i ženy. Mezi zdejšími zaměstnanci se pohybovali i spolupracovníci Ministerstva státní bezpečnosti (*Ministerium für Staatssicherheit, MfS*).

Vzdělávací centrum Keibelstraße bylo otevřeno v únoru 2019. Zřizovatelem a provozovatelem je spolek *Agentur für Bildung – Geschichte, Politik und Medien e.V.*, který od roku 2008 působí na poli historického, politického, kulturního a mediálního vzdělávání.¹⁴ Při přípravě pedagogického konceptu centrum úzce spolupracovalo (a nadále spolupracuje) s postupimským Centrem pro

13 Veškeré informace, není-li uvedeno jinak, jsou čerpány z internetových stránek Vzdělávacího centra Keibelstraße. Lernort Keibelstraße - Zwischen 1951 und 1990 befand sich in der... [online]. [cit. 2021-02-08]. Dostupné z: <http://www.keibelstrasse.de/>.

14 Agentur für Bildung provozuje mimo jiné také odborný portál *Lernen aus der Geschichte* (<http://lernen-aus-der-geschichte.de/>), který se zaměřuje na didaktiku dějepisu a patří mezi hlavní platformy historického vzdělávání v Německu.

soudobé dějiny¹⁵ a Oddělení didaktiky dějepisu na Svobodné univerzitě Berlín.¹⁶ Vzdělávací centrum Keibelstraße je financováno ze zdrojů berlínského odboru pro vzdělávání, mládež a rodinu.

Vzdělávací centrum se nachází v přízemí devítipatrové budovy bývalé vazební věznice. Prostory, v nichž se návštěvníci centra pohybují, jsou dochované v původním stavu jen částečně. V 90. letech, po sjednocení Německa a uzavření věznice, byla bývalá *UHA Keibelstraße* několikrát využita při natáčení hudebních videoklipů či jako filmová kulisa.¹⁷ V této souvislosti byly prostory výrazně upraveny (byly zde například vyměněny zámky a dveře cel a zdi byly přemalovány na šedo). Tyto zásahy filmařů byly po otevření vzdělávacího centra vědomě ponechány a jsou tematizovány v rámci prohlídek a workshopů.

Lernort Keibelstraße, jak už název této instituce napovídá, se věnuje především historicko-politickému vzdělávání a dokumentaci historie bývalé vazební věznice. Centrum pořádá pravidelné komentované prohlídky, přednášky a školení pro učitele a pedagogický personál. Školním skupinám nabízí workshopy, v nichž se účastníci seznamují s historií místa a podmínkami pobytu ve vazbě. Žáci přitom pracují s archivními prameny (dobovými dokumenty, osobními spisy vězňů, fotografiemi) a předem nahranými rozhovory s bývalými vězni či vězeňkyněmi. V rámci workshopů jsou tematizovány jednotlivé důvody vazby či skupiny obyvatel, jež byly východoněmeckým komunistickým režimem perzekvovány.¹⁸ Žáci tak získávají vhled do právního a mocenského systému NDR a poznávají různé podoby státní represe a svévole diktatury SED.¹⁹ Workshopy se konají přímo v bývalé věznici a v přilehlé učebně. Účastníci mají k dispozici tablety, na nichž si prohlíží či přehrávají archivní dokumenty a plní zadané úkoly.

15 Webová stránka Centra soudobých dějin v Postupimi (*Zentrum für Zeithistorische Forschung Potsdam*): <https://zzf-potsdam.de/>.

16 Webová stránka Oddělení didaktiky dějepisu na Svobodné univerzitě Berlín (*Arbeitsbereich Didaktik der Geschichte der Freien Universität Berlin*): https://www.geschkult.fu-berlin.de/e/fmi/bereiche/ab_didaktik/Profil/index.html.

17 V bývalé vazební věznici Keibelstraße se mimo jiné natáčel také oscarový snímek *Životy těch druhých* (*Das Leben der Anderen*) z roku 2006.

18 V nabídce je například workshop zabývající se punkovou subkulturou v NDR.

19 Více o vzdělávání na místech spojených s diktaturou SED viz BRAUER, Juliane a Irmgard ZÜNDORF. *DDR-Geschichte vermitteln. Lehren und Lernen an Orten der DDR-Geschichte. Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*. 2019, 70(7/8).

2.3 Evropské centrum Solidarity

Oficiální název: Europejskie Centrum Solidarności

Místo: Gdaňsk, Polsko

Webová stránka: <https://ecs.gda.pl/>

Kontakt: ecs@ecs.gda.pl

Evropské centrum Solidarity (ECS) se nachází na historicky významném místě.²⁰ V tehdejších Leninových loděnicích byla 31. srpna 1980 podepsána dohoda mezi zástupci komunistického režimu a stávkujícími dělníky. V této dohodě byly přijaty požadavky stávkového výboru a zároveň ukotveno založení nezávislých odborů Solidarita (*Solidarność*) vedených Lechem Wałęsou. Myšlenku vybudovat v gdaňských loděnicích centrum připomínající založení a působení Solidarity iniciovali v roce 1998 historik Jerzy Kukliński a tehdejší gdaňský zastupitel a pozdější primátor města Paweł Adamowicz.²¹ V roce 1999 byla založena nadace, jejímž cílem bylo vybudování Evropského centra Solidarity. Tuto nadaci podpořili Lech Wałęsa, gdaňský arcibiskup Tadeusz Gocłowski, odbory Solidarita, gdaňské loděnice a vláda Pomořského vojvodství. Dne 31. srpna 2005 byla za přítomnosti tehdejšího předsedy Evropské komise José Manuela Barrosa a dalších předních evropských politiků podepsána zakládající listina Evropského centra Solidarity. Základní kámen nové budovy byl položen v roce 2011 a o tři roky později, u příležitosti 34. výročí podepsání gdaňské dohody, bylo Evropské centrum Solidarity slavnostně otevřeno. Na financování tohoto projektu se velkou měrou podílela Evropská unie. Necelá polovina celkových nákladů byla pokryta z fondu Evropského regionálního rozvoje. Vznik centra finančně podpořilo i město Gdaňsk, Pomořské vojvodství a polské Ministerstvo kultury a národního dědictví.

ECS bylo postaveno dle vítězného návrhu mezinárodní architektonické soutěže.²² Budova má ve své strohosti odrážet prosté cíle a metody hnutí Solidarita, její rezavý povrch má zároveň připomínat trupy lodí z gdaňských loděnic. Přirozenou součástí moderního centra se stala i dosavadní místa

20 Veškeré informace, není-li uvedeno jinak, jsou čerpány z internetových stránek Evropského centra Solidarity. Europejskie Centrum Solidarności [online]. [cit. 2021-01-29]. Dostupné z: <https://ecs.gda.pl/>.

21 Primátor Adamowicz zemřel v lednu 2019 poté, co byl pobodán během charitativní akce v Gdaňsku. Jeho rakev byla vystavena v Evropském centru Solidarity, na jehož vzniku se významně podílel. *Poláci se loučí se zavražděným primátorem. Rakev vystavili v instituci, kterou Adamowicz zakládal* [online]. [cit. 2021-01-29]. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/zpravy-svet/pawel-adamowicz-gdansk-zavrazdeny-primator_1901171723_dbr.

22 Návrh pochází od gdaňského studia Fort Targowski: Fort Targowski – strona główna [online]. [cit. 2021-01-29]. Dostupné z: <https://www.fort-targowski.pl/strona-g%C5%82%C3%B3wna>.

piety: pomník padlým dělníkům,²³ vstupní brána do bývalých Leninových loděnic i budova, v níž byla v srpnu 1980 podepsána dohoda mezi zástupci Polské lidové republiky a stávkujícími dělníky.

Cílem ECS je v první řadě připomínat *Solidarność* jako občanské hnutí evropského rozměru, které významným způsobem přispělo k pádu komunistických režimů v bývalém východním bloku a které může být dodnes inspirací pro rozvoj občanské společnosti.²⁴ ECS se definuje jako vzdělávací, výzkumné a akademické centrum, slouží však také jako archiv či knihovna. InSTITUTE má rovněž ambici stát se místem setkávání pro ty, kteří svými nápady tvoří a rozvíjí občanskou společnost a jimž budoucnost demokracie není lhostejná.²⁵ Působení centra na poli „*podpory svobody a solidarity*“ ocenila mimo jiné i Rada Evropy. V roce 2016 od ní Evropské centrum Solidarity obdrželo každoročně udílenou muzejní cenu.²⁶

Historii prvních nezávislých odborů ve východním bloku v ECS přibližuje stálá expozice *Solidarita: Revoluce bez násilí*, která se rozprostírá v sedmi místnostech v prvním a druhém patře budovy. Expozice mapuje dějiny komunistického Polska od založení Solidarity a jejího masového rozšíření přes vyhlášení válečného stavu v prosinci 1981 až k prvním částečně svobodným volbám v červnu 1989 a následnému pádu komunistických režimů a rozpadu Sovětského svazu. Vystaveno je zde bezmála 1 800 exponátů včetně desky s 21 požadavky stávkujících dělníků či jeřábu Anny Walentynowiczové, jejíž propuštění v srpnu 1980 bylo stimulem pro zahájení stávky. Expozici uzavírá pietní sál pojmenovaný po papeži Janu Pavlu II. Návštěvníci si tu mají připomenout další světové osobnosti boje za lidská práva, které spojovala myšlenka solidarity a svobody (Martin Luther King, Andrej Sacharov, Václav Havel, Nelson Mandela).

23 V prosinci 1970 došlo v Polsku v důsledku zvýšení cen k vlně dělnických stávek. Při násilném potlačení těchto nepokojů přišlo o život i několik zaměstnanců gdaňských loděnic. Dne 16. prosince 1980 jim byl na prostranství před dnešním Evropským centrem Solidarity odhalen pomník v podobě tří čtyřicetimetровých křížů s kotvami. Výstavbu pomníku iniciovalo hnutí Solidarita. Viz KAMINSKY, Anna, ed. *Museen und Gedenkstätten zur Erinnerung an die Opfer der kommunistischen Diktaturen*. Dresden: Sandstein Verlag, 2018, s. 250.

24 Více o propojení minulosti a současnosti v ECS v článku Floriana Peterse: *European Solidarity Center in Gdańsk endeavors to combine the past with the present* [online]. [cit. 2021-02-09]. Dostupné z: <https://www.cultures-of-history.uni-jena.de/exhibitions/poland/solidarnosc-yesterday-solidarity-today-the-european-solidarity-center-in-gdansk-endeavors-to-combine-the-past-with-the-present/>.

25 Europejskie Centrum Solidarności [online]. [cit. 2021-01-29]. Dostupné z: https://ecs.gda.pl/title>About_ECS,pid,21.html.

26 Europejskie Centrum Solidarności [online]. [cit. 2021-01-29]. Dostupné z: <https://ecs.gda.pl/museum-prize-2016>.

Nabídka doprovodného a vzdělávacího programu je v ECS velmi pestrá. Centrum pořádá konference, debaty, výstavy a projekty na místní i mezinárodní úrovni.²⁷ V červnu 2019 se zde konaly Oslavy svobody a Solidarity připomínající 30 let od konce komunistického režimu v Polsku. Účastníci vzdělávacích programů mají v ECS k dispozici celkem čtyři učebny, auditorium, knihovnu i zimní zahradu. Pedagogický koncept Evropského centra Solidarity cílí na žáky všech věkových kategorií a typů škol, od předškoláků po žáky středních škol.²⁸ Centrum nabízí také speciální programy pro rodiny. Veškeré vzdělávací programy doplňují stávající vzdělávací plány a jejich cílem je šířit povědomí o Solidaritě, jejím dějinném významu i poselství pro dnešní společnost.

27 ECS je stejně jako Památník Bautzner Straše partnerem mezinárodního projektu *Other Europe*. Other Europe – About [online]. [cit. 2021-01-29]. Dostupné z: <https://www.othereurope.com/en/about#partners>.

28 Ve školním roce 2018/2019 se vzdělávacích programů ECS zúčastnilo více než 10 tisíc žáků. Europejskie Centrum Solidarności [online]. [cit. 2021-01-29]. Dostupné z: <https://ecs.gda.pl/title,Jezyk,pid,22,lang,2.html>.

2.4 Slezské centrum svobody a Solidarity

Oficiální název: Śląskie Centrum Wolności i Solidarności

Místo: Katowice, Polsko

Webová stránka: <http://scwis.pl/>

Kontakt: biuro@scwis.pl

Slezské centrum svobody a Solidarity v Katovicích se věnuje konkrétní tragické události z lokálních dějin.²⁹ Dne 16. prosince 1981, tři dny po vyhlášení válečného stavu generálem Jaruzelskim, byla v katovickém dole Wujek násilně potlačena stávka horníků. Při zásahu ozbrojených složek bylo zastřeleno devět mužů.³⁰ Slezské centrum svobody a Solidarity dokumentuje okolnosti, průběh a potlačení této stávky a zároveň uctívá památku zastřelených horníků. Centrum bylo založeno v roce 2008 a je financováno ze zdrojů Slezského vojvodství a města Katowice. Autory expozice a provozovateli centra jsou účastníci stávky v dole Wujek.

Expozice se nachází prostorech, které dříve sloužily jako šatna horníků.³¹ Prostranství před budovou, v níž se centrum nachází, bylo místem, odkud vyšla palba na stávkující horníky. Součástí expozice je detailní model situace u dolu Wujek z 16. prosince 1981. V září 2020 byla expozice dočasně uzavřena. V roce 2021, u příležitosti 40. výročí potlačení stávky, by měla být otevřena nová, značně rozšířená expozice. Ta bude cílit především na mladé publikum a představí kromě dalších exponátů (například tank T-55, jenž byl při potlačení stávky nasazen) i historii regionu.

Slezské centrum svobody a Solidarity nabízí rozmanitý doprovodný program. Pořádá krátkodobé výstavy, komentované procházky po okolí, pěveckou soutěž, devítikilometrový běžecký závod na památku devíti zastřelených horníků či tiskařské dílny, při nichž si účastníci vyzkouší, za jakých podmínek byly během válečného stavu vyráběny letáky Solidarity. Centrum také každoročně odměňuje nejlepší diplomové práce na téma opozice v Polské lidové republice (PLR).

29 Veškeré informace, není-li uvedeno jinak, jsou čerpány z internetových stránek Slezského centra svobody a Solidarity. ŚCWIS [online]. [cit. 2021-01-29]. Dostupné z: <http://scwis.pl/>.

30 V roce 2018 Slezské centrum svobody a Solidarity vydalo publikaci se vzpomínkami svědků této události: Wujek_Relacje.pdf [online]. [cit. 2021-02-09]. Dostupné z: https://scwis.pl/wp-content/uploads/2018/11/Wujek_Relacje.pdf.

31 Wirtualne zwiedzanie Muzeum Śląskiego Centrum Wolności i Solidarności. [online]. [cit. 2021-01-29]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=f1vqFrm7QqY&feature=emb_logo.

Pro školní skupiny centrum připravuje edukační materiály a semináře zaměřené na různá témata související s režimem v PLR a protikomunistickou opozicí. Centrum také vyvinulo mobilní aplikaci *mPamięć*, která uživatele provází po okolí dolu Wujek během stávky v prosinci 1981, a natáčí interview s představiteli antikomunistické opozice ve Slezsku. Videoarchiv rozhovorů je volně přístupný na internetových stránkách Slezského centra svobody a Solidarity.

2.5 Bývalý internační tábor a vězení Goli Otok

Oficiální název: Goli otok

Místo: Goli otok, Chorvatsko

Webová stránka: <https://goli.hr/>

Kontakt: kontakt@documenta.hr

Goli otok je symbolickým místem represí jugoslávského komunistického režimu vůči politické opozici.³² Na tomto jadranském ostrově se nacházel největší internační tábor, v němž byli mezi lety 1949 a 1956 věznění domnělí či skuteční podporovatelé Stalina a Kominformy. Tábor byl založen v červenci 1949 jugoslávskou státní bezpečností (*UDBA – Uprava državne bezbjednosti*) v důsledku roztržky mezi Titem a Stalinem, respektive vyloučení Jugoslávie z Kominformy v roce 1948. Internovaní političtí oponenti zde měli být podrobeni „politické převýchově“ a na nehostinném ostrově museli vykonávat nucenou práci.³³ Po narovnání vztahů mezi Jugoslávií a Sovětským svazem byl tábor v roce 1956 dočasně uzavřen a posléze, až do konce 80. let, využíván jako vězení pro mladé delikventy a kriminální vězně. Poté, co ostrov opustili poslední trestanci, měl být Goli otok přeměněn v turistickou destinaci, realizaci těchto plánů však v 90. letech zamezila chorvatská válka za nezávislost. Od té doby ostrov zůstává, především v letních měsících, cílem jednodenních výletů rekreatů z přilehlých ostrovů a nedalekého pobřeží.

Na ostrově se v současné době nachází pouze zchátralé budovy bývalé věznice a pozůstatky internačního tábora. Historii ostrova jakožto místa politické represe připomíná pouze několik informačních tabulí, pamětních desek a pomníčků. Momentálně neexistují žádné plány, a do určité míry ani společenský zájem, zřídit na ostrově Goli paměťovou, dokumentační či vzdělávací instituci. V současné chorvatské vzpomínkové kultuře, jež se vyznačuje antikomunistickými a protijugoslávskými tendencemi, toto místo totiž není vnímáno jako symbol národního utrpení. Významnou část vězňů internačního tábora tvořili přesvědčení komunisté a v některých případech

32 Veškeré informace, není-li uvedeno jinak, jsou čerpány internetových stránek virtuálního průvodce po ostrově Goli: Home – Goli Otok [online]. [cit. 2021-01-30]. Dostupné z: <https://goli.hr/>.

33 Tábor na ostrově Goli byl vystaven samotnými vězni, vězni také zalesňovali ostrov či těžili kámen. Postupem času těžili písek, zpracovávali železo, dřevo a opravovali lodě.

skuteční stoupenci stalinismu a Chorvatů bylo mezi nimi relativně málo. Oběti politických represí a historie socialistické Jugoslávie navíc stojí ve stínu války za nezávislost v 90. letech 20. století.³⁴

V roce 2018 se však zrodila iniciativa, jejímž cílem bylo přiblížit chorvatské i mezinárodní veřejnosti dosud opomíjenou historii ostrova Goli. Výsledkem je knižní a online průvodce (viz <https://goli.hr>) po místech, která na ostrově dodnes, byť v podobě ruin, připomínají historii politické represe a vězeňství v bývalé Jugoslávii. Průvodce byl vydán v červenci 2020 a zakládá se na dlouholetém výzkumu chorvatského historika Martina Previšiče. Čtenářům a uživatelům přibližuje historii ostrova Goli a zároveň se snaží připomenout oběti politických represí na obecné rovině a zdůraznit tak význam lidských práv a svobod.

Vydání průvodce po ostrově Goli iniciovalo a připravilo Centrum pro vyrovnávání se s minulostí Documenta.³⁵ Tato chorvatská nezisková organizace byla založena v roce 2004. Jejím hlavním úkolem je dokumentace ideologicky motivovaného násilí na území dnešního Chorvatska a podpora společenského dialogu o traumatických událostech 20. století. Na průvodci se také podílela záhřebská pobočka německé nadace *Friedrich-Ebert-Stiftung*. Tato organizace, jež spadá pod německou sociální demokracii, se v Německu i zahraničí angažuje v projektech spojených s hodnotami této strany. V oblasti historického vzdělávání klade *Friedrich-Ebert-Stiftung* důraz nejen na zkoumání příčin a důsledků jednotlivých historických událostí, ale také na interpretaci jejich významu pro současnost a budoucnost. Průvodce po ostrově Goli je tedy pro obě organizace prvním významným krokem k zviditelnění tohoto místa a k rozprůdění diskuze o dosud opomíjené historii socialistické Jugoslávie.

34 Více ke vzpomínkové kultuře v zemích bývalé Jugoslávie viz KULJIĆ, Todor. *Umkämpfte Vergangenheiten: Die Kultur der Erinnerung im postjugoslawischen Raum*. Berlin: Verbrecher Verlag, 2010.

35 *Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću*: Centre for Dealing with the Past [online]. [cit. 2021-02-04]. Dostupné z: <https://documenta.hr/en/>. S centrem Documenta spolupracoval Ústav pro studium totalitních režimů v roce 2018 v rámci projektu *Venues of victims // Venues of perpetrators. Mapping, decoding & processing the role of historical – civic education in (European) Youth Work*.

2.6 Muzeum tajných služeb: „House of Leaves“

Oficiální název: Muzeu Kombëtar i Përgjimeve: „Shtëpia me Gjethe“

Místo: Tirana, Albánie

Webová stránka: <http://muzeugjethi.gov.al/>

Kontakt: info.gjethi@muzeugjethi.gov.al

Muzeum tajných služeb bylo otevřeno v roce 2017 v centru Tirany.³⁶ Nachází se v budově, v níž mezi lety 1944 a 1991 sídlila albánská státní bezpečnost *Sigurimi*.³⁷ Tato budova je podle fasády pokryté listím známá také jako „House of Leaves“. Expozice představuje špionážní, výslechové i mučící praktiky albánské státní bezpečnosti, a dokumentuje tak represivní charakter režimu Envera Hodži. Muzeum zároveň slouží jako památník „nevinným lidem, kteří byli pronásledováni, vězněni a popraveni komunistickým režimem“.³⁸ Přeměna historické centrály albánské státní bezpečnosti v muzeum se uskutečnila pod záštitou premiéra Ediho Ramy a albánského ministerstva kultury. Ministerský předseda, jenž stojí rovněž za zpřístupněním protiatomových krytů v rámci multimediální výstavy *Bunk'art*,³⁹ označil připomínání komunistické minulosti jako „nevyhnutelný krok na cestě k budoucnosti“.⁴⁰ Na vzniku muzea se podílela řada dalších státních institucí (povětšinou archivů) a organizací dokumentujících zločiny komunistického režimu. Architektonickou a vizuální stránku Muzea tajné služby vytvořila designová studia *Studio XY comm* z Milána a *Studio Terragni Architetti Como* z New Yorku. K přípravě stálé expozice byli přizváni také zahraniční experti a poradci z institucí a muzeí s podobným tematickým zaměřením.

Prostory sídla státní bezpečnosti byly z velké části ponechány v původním stavu a tím vytvářejí autenticky působící prostředí pro stálou expozici. Ta je rozdělena do devíti částí, které dokumentují

36 Veškeré informace, není-li uvedeno jinak, jsou čerpány internetových stránek Muzea tajné služby: Welcome to House of Leaves [online]. [cit. 2021-02-01]. Dostupné z: <http://muzeugjethi.gov.al/>.

37 Během okupace Albánie nacisty zde dočasně sídlilo gestapo.

38 *House of leaves: Albanian secret service facility opens as museum* [online]. [cit. 2021-02-04]. Dostupné z: <https://www.calvertjournal.com/articles/show/8340/house-of-leaves-albanian-secret-service-facility-opens-as-museumvšem> (překlad KB).

39 Více o tomto projektu viz článek Raina Ista: „An Itinerary of the Creative Imagination“: *Bunk'Art and the Politics of Art and Tourism in Remembering Albania's Socialist Past* [online]. [cit. 2021-02-10]. Dostupné z: <https://www.cultures-of-history.uni-jena.de/politics/albania/an-itinerary-of-the-creative-imagination-bunkart-and-the-politics-of-art-and-tourism-in-remembering-albanias-socialist-past/>.

40 *House of leaves: Albanian secret service facility opens as museum* [online]. [cit. 2021-02-04]. Dostupné z: <https://www.calvertjournal.com/articles/show/8340/house-of-leaves-albanian-secret-service-facility-opens-as-museumvšem> (překlad KB).

historii a funkce této budovy od jejího vybudování v 30. letech 20. století až do roku 1991. Vzhledem k tomu, že zde mimo jiné sídlilo i technické oddělení státní bezpečnosti, většinu exponátů tvoří přístroje využívané k odposlechům a dalším rozmanitým způsobům získávání informací. Expozice však představuje také činnost spolupracovníků státní bezpečnosti, proces vytváření vnitřních nepřátel či sledování zahraničních agentů v izolované Albánii. Součástí expozice jsou i svědectví osob perzekvovaných Hodžovým režimem či stěna s 5 500 jmény lidí, již byli odsouzeni a popraveni ve vykonstruovaných politických procesech.

Edukaci v Muzeu tajných služeb je připisován velký význam. Cílem vzdělávacích programů je v první řadě zapojit mladé lidi do výukových a kreativních projektů, seznámit je s historií albánského komunistického režimu a represemi státní bezpečnosti, a přimět je tak ke kritické reflexi o minulosti. V umělecké soutěži *Impressions* účastníci například zpracovávají své dojmy z návštěvy muzea v podobě výtvarného, literárního či hudebního projektu. V programu *Remember for not forgetting* mají možnost setkat se s bývalými politickými vězni. V prosinci 2019 muzeum hostilo konferenci *Museums and education in the future*, v jejímž rámci sdíleli účastníci z celé Albánie své zkušenosti z praxe a zamýšleli se nad možnostmi a limity muzejní pedagogiky.

Muzeum tajných služeb v Tiraně obdrželo v roce 2020 cenu Rady Evropy za nejlepší muzeum roku.⁴¹ Odborná porota ocenila snahu muzea vyrovnat se s traumatickou minulostí a také způsob, jakým instituce, navzdory omezeným finančním prostředkům, prezentuje historii.⁴²

41 *The "House of Leaves" (Tirana) wins 2020 Museum Prize* – Newsroom [online]. [cit. 2021-02-01]. Dostupné z: <https://www.coe.int/en/web/tirana/-/the-house-of-leaves-tirana-wins-2020-museum-prize>

42 Tamtéž.

2.7 Bývalý pracovní tábor na ostrově Belene

Oficiální název: Фондация "Остров Белене" (Fondacija "Ostrov Belene")

Místo: ostrov Belene na Dunaji, Bulharsko

Webová stránka: <http://beleneisland.org/>

Kontakt: info@beleneisland.org

Ostrov Belene (známý také pod názvem Persin) je největším říčním ostrovem v Bulharsku. Nachází se na Dunaji u hranice s Rumunskem. V dubnu 1949 zde bulharská komunistická strana zřídila pracovní tábor pro politické odpůrce – největší z více než 80 podobných táborů v celé Bulharské lidové republice.⁴³ Vězni byli na Belene vystaveni těžkým podmínkám. Budova věznice byla postavena až v roce 1952, do té doby vězni nacházeli přístřeší pouze ve vykopaných dírách v zemi přikrytých listím a větvemi. Internovaní muži a ženy (na sousedním ostrově se nacházel ženský tábor) byli nuceni k fyzické práci a sužoval je hlad. V táboře s kapacitou 3 000 osob se dočasně nacházelo až 9 900 vězňů.⁴⁴ Po smrti Stalina v roce 1953 byl tábor uzavřen. Političtí odpůrci byli na Belene znovu internováni v roce 1956 – jednalo se o sympatizanty maďarského povstání. V srpnu 1959 se ústřední výbor bulharské komunistické strany rozhodl, pod mediálním tlakem ze Západu, tábor definitivně uzavřít. Většina z více než 1 400 vězňů byla propuštěna na svobodu, „nenapravitelní“ vězni byli převezeni do nově vybudovaného tábora Loveč.⁴⁵

V roce 1984 byl v Bulharsku spuštěn program asimilace muslimského obyvatelstva.⁴⁶ Půl milionu bulharských Turků bylo nuceno ke změně jména, byla omezena jejich náboženská svoboda a právo užívat veřejně turečtinu.⁴⁷ V roce 1985 se perzekvovaní bulharští Turci vzbouřili a více než 400 z nich bylo zatčeno při protestech a posláno na ostrov Belene. V dubnu 1986 zde vězni vyhlásili hladovku, která trvala třicet dní. V květnu byla většina z nich propuštěna či nuceně přesídlena do různých koutů země. Po pádu komunistického režimu zůstala věznice v západní části ostrova v

43 Veškeré informace, není-li uvedeno jinak, jsou čerpány z internetových stránek *Belene Island Foundation*. Фондация "Остров Белене" [online]. [cit. 2021-02-08]. Dostupné z: <http://beleneisland.org/>.

44 KAMINSKY, Anna, ed. *Museen und Gedenkstätten zur Erinnerung an die Opfer der kommunistischen Diktaturen*. Dresden: Sandstein Verlag, 2018, s. 65.

45 KAMINSKY, s. 66.

46 Tamtéž.

47 Tamtéž.

provozu a dodnes je spravována bulharským ministerstvem vnitra.⁴⁸ Na východě ostrova se nachází přírodní rezervace *Persinski blata*, kde se nachází unikátní mokřady a lužní lesy.⁴⁹

Na místě bývalého pracovního tábora se od roku 1990 každoročně konají pietní akty, během nichž je uctívána památka obětí komunistických represí. V roce 2005 zde byla na popud bulharské národní agrární strany (mnozí z jejích členů byli v Belene vězněni) umístěna pamětní deska a postaven pomník v podobě dvou betonových sloupů.⁵⁰ Dne 26. dubna 2014, v den 65. výročí otevření tábora, byla založena nezisková organizace, jež od roku 2016 nese název *Belene Island Foundation*. Jejím iniciátorem a spoluzakladatelem je Ital Paolo Cortesi, který od roku 2010 působí ve městě Belene jako katolický kněz. Cílem této nadace, jež deklaruje svou politickou nezávislost, je na ostrově Belene připomenout historii tábora a uctít památku jeho obětí. *Belene Island Foundation* plánuje vytvořit na ostrově Persin památník, ve městě Belene zřídit muzeum obětí totalitních režimů a podporovat výzkum a dokumentaci soustavy pracovních táborů na území Bulharska mezi lety 1940 a 1990. Nadace je také hlavním organizátorem každoročních pietních aktů a pravidelných restauračních a úklidových prací na prostranství bývalého tábora. Podílí se rovněž na vydávání publikací a natáčení svědectví bývalých politických vězňů.

V roce 2016 se nadaci, mimo jiné díky angažmá Paola Cortesiho, podařilo od státu získat pozemek bývalého tábora pod podmínkou, že zde do roku 2021 vznikne plánovaný památník, jinak bude muset být pozemek vrácen.⁵¹ Vzhledem k tomu, že se *Belene Island Foundation* dlouhodobě potýká s nedostatkem finančních prostředků a společenské podpory, zůstává budoucnost památníku na ostrově Belene nejasná.⁵²

48 Patnáctiminutový film *Belene Labour Camp* zachycuje současnou podobu bývalého pracovního tábora. Vystupuje v něm i Dora Pondalova – průvodkyně a dcera politického vězně. Ve filmu vypráví příběh svého otce a vyjadřuje se i k současné bulharské politice paměti: *Belene Labour Camp (Concentration Camp)* – YouTube [online]. [cit. 2021-02-03]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=LTKPn9MO8sE>.

49 DANUBEPARKS – Network of Protected Areas - Persina Nature Park [online]. [cit. 2021-02-03]. Dostupné z: <https://danubeparks.org/members/persina-nature-park>.

50 KAMINSKY, Anna, ed. *Museen und Gedenkstätten zur Erinnerung an die Opfer der kommunistischen Diktaturen*. Dresden: Sandstein Verlag, 2018, s. 65.

51 Situaci kolem bývalého tábora na ostrově Belene a plánovaného památníku detailně mapuje reportáž německého rozhlasu *Deutschlandfunk*: *Wendeländer (2/5) – Das Erbe von Belene Bulgariens verdrängte Vergangenheit* [online]. [cit. 2021-02-03]. Dostupné z: https://www.deutschlandfunkkultur.de/wendelaender-2-5-das-erbe-von-belene-bulgariens-verdraengte.3720.de.html?dram:article_id=460635.

52 Tamtéž.

2.8 Památník Pitești

Oficiální název: Memorialul Închisoarea Pitești

Místo: Pitești, Rumunsko

Webová stránka: <https://pitestiprison.org/>

Kontakt: contact@inchisoareapitesti.org

Památník Pitești připomíná tzv. pitešťský vězeňský experiment, symbol politického násilí v komunistickém Rumunsku.⁵³ Věznice Pitești, nacházející se severozápadně od Bukurešti, byla postavena mezi lety 1938 a 1941.⁵⁴ Zprvu zde byli internováni běžní vězni, od roku 1942 pak mladí příslušníci fašistické Železné gardy.⁵⁵ Po puči z 23. srpna 1944, během něhož byla svržena diktatura maršála Iona Antonesca a k moci se opět dostal král Michael I., tvořili většinu vězňů političtí oponenti: členové Národní rolnické strany, Národní liberální strany, příslušníci Železné gardy, monarchisté, běžní vězni či bývalí členové policie.⁵⁶ Po abdikaci krále a vyhlášení Rumunské lidové republiky vedené komunistickou stranou v roce 1947 byli do Pitești posíláni všichni protirežimně smýšlející studenti.⁵⁷ Na nich byla mezi lety 1949 a 1951 aplikována metoda násilné „převýchovy“. Vězni se pod tlakem fyzického a psychického mučení měli přiznávat ke své protirežimní činnosti a zároveň se odpoutat od svých dosavadních rodinných a přátelských vazeb i morálních hodnot.⁵⁸ Metoda současně spočívala v postupné likvidaci vězeňského kolektivu: vězni se měli dopouštět násilí sami na sobě.⁵⁹ Cílem této metody bylo kompletní rozložení osobnosti vězně a vytvoření „nového člověka“. ⁶⁰ Expozice v Památníku Pitești připomíná osudy 26 mladých mužů, kteří zde byli tomuto experimentu podrobeni.⁶¹

53 Veškeré informace, není-li uvedeno jinak, jsou čerpány z internetových stránek Památníku věznice Pitești: + Memorialul Închisoarea Pitești + [online]. [cit. 2021-02-02]. Dostupné z: <https://pitestiprison.org/>.

54 Pitesti Prison Memorial: "The Pitești prison was built... [online]. [cit. 2021-02-02]. Dostupné z: <https://www.instagram.com/p/CEeMleOJMoh/>.

55 Tamtéž.

56 Tamtéž.

57 Tamtéž.

58 Pitesti Prison Memorial: "The Pitești prison has... [online]. [cit. 2021-02-02]. Dostupné z: <https://www.instagram.com/p/CG1fozPpqH6/>.

59 Tamtéž.

60 Experimentul Pitesti // Pitesti prison Experiment // English subtitle in CC [online]. [cit. 2021-02-02]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=Fmajdy7WLS0>.

61 O fenoménu rumunských „svatých vězňů-mučedníků“, za něž jsou považováni i oběti pitešťského experimentu, více v článku Moniky Ciobanu: *Criminals, Martyrs or Saints? Romania's Prison Saints Debate Revisited* [online]. [cit. 2021-02-09]. Dostupné z: <https://www.cultures-of-history.uni-jena.de/debates/romania/criminals-martyrs-or-saints-romanias-prison-saints-debate-revisited/>.

Památník Pitești byl otevřen v roce 2014. Jeho cílem je informovat širokou veřejnost o historii tohoto místa a rozproudit společenskou debatu o období komunistického režimu. Budova bývalé věznice, v níž se památník nachází, byla ponechána v původním stavu. Stálou expozici, která dokumentuje piteštský experiment a osudy jeho obětí, tvoří pouze informační tabule umístěné na zdech jednotlivých místností. Expozice i krátkodobé výstavy se opírají především o archivní dokumenty, odborné studie o „piteštském fenoménu“ a svědectví vězňů. Nádvoří věznice je dnes osázeno kříži a pomníky na památku těch, kteří internaci v Pitești nepřežili.⁶² Bývalá vězeňská nemocnice, kde docházelo k mučení vězňů, v současné době slouží jako kaple. Každý týden se zde konají veřejné bohoslužby.

Památník Pitești návštěvníkům nabízí rozmanitý doprovodný program: koncerty, promítání dokumentárních filmů, workshopy či každoroční letní školu *Fenomén Pitești*. Památník také spolupracuje s řadou rumunských i zahraničních institucí.⁶³ V prosinci 2019 byla v Pitești uspořádána mezinárodní konference, jíž se účastnili i zástupci Nadace Berlínská zeď (*Stiftung Berliner Mauer*) a při této příležitosti byl před Památník Pitești umístěn fragment berlínské zdi.⁶⁴ Dvojitě výročí počátku piteštského experimentu a pádu komunistického režimu připomněla v tom samém roce multimediální výstava *BINOM+1: Pitesti Phenomenon 49/89/19*.⁶⁵ V rámci tohoto projektu byla v prostorech bývalé věznice umístěna a prezentována rozmanitá umělecká díla.⁶⁶ Ta se vztahovala k tragické minulosti věznice Pitești, se kterou se prostřednictvím uměleckého jazyka zároveň snažila vyrovnat.⁶⁷ V lednu 2021 byl *BINOM+1* navržen na cenu rumunské Správy národního kulturního dědictví.⁶⁸

62 Pitesti Prison Memorial (@pitestiprisonmemorial) [online]. [cit. 2021-02-02]. Dostupné z: <https://www.instagram.com/p/CJ00rxupVr1/>.

63 Od roku 2018 je Památník Pitești členem Evropské platformy paměti a svědomí. Platform of European Memory and Conscience [online]. [cit. 2021-02-02]. Dostupné z: <https://www.memoryandconscience.eu/>.

64 70th anniversary of Pitesti Communist experiment [online]. [cit. 2021-02-02]. Dostupné z: <https://www.memoryandconscience.eu/2019/12/11/70th-anniversary-of-pitesti-communist-experiment/>.

65 BINOM + 1 Pitesti Phenomenon 49 89 19 - YouTube [online]. [cit. 2021-02-02]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=hUayqBO7Ecc>.

66 Jedním z těchto uměleckých výstupů byla například performance Andrei Musata *Geisterbahnhöfe* inspirovaná berlínskými stanicemi metra, jež byly vyřazeny z provozu v důsledku postavení berlínské zdi. Zid | Mauer | Wall – Pitesti Prison – YouTube [online]. [cit. 2021-02-02]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=BM7zWFNUsvk>.

67 Pitesti Prison Memorial: "Our art project..." [online]. [cit. 2021-02-02]. Dostupné z: <https://www.instagram.com/p/CKH23gBp2x7/>.

68 Tamtéž.

2.9 Národní muzeum genocidy hladomoru

Oficiální název: Національний музей Голодомору-геноциду (Nacional'nyj muzej Holodomoru-henocydu)

Místo: Kyjev, Ukrajina

Webová stránka: <https://holodomormuseum.org.ua/>

Kontakt: memoholod@ukr.net

Národní muzeum genocidy hladomoru se nachází na svazích nad Dněprem mezi sovětským pomníkem padlým rudoarmějcům a klášterním komplexem Kyjevskopečerská lávra.⁶⁹ Jedná se o centrální instituci zasvěcenou památce více než sedmi milionů obětí hladomoru na Ukrajině (1932–1933). Jejím hlavním cílem je dokumentace a šíření povědomí o *holodomoru*, jenž je od roku 2006 ukrajinským zákonem definován jako genocida.⁷⁰ Iniciativa k vybudování pietního komplexu vzešla od kyjevského magistrátu a ukrajinského ministerstva kultury. Jeho první část byla otevřena v roce 2008. Od té doby se název instituce několikrát změnil, naposledy v roce 2019. Současný název má ještě více zdůraznit, že ukrajinský hladomor ve 30. letech 20. století byl aktem genocidy.⁷¹ Na pozadí této události muzeum podporuje vzdělávání mladé generace, boj proti nenávisti a porušování lidských práv a rozvoj občanské společnosti. Tato státní instituce si rovněž klade za cíl posílit ukrajinskou národní identitu a upevnit vztah Ukrajinců k vlastní historii a státu.

V současné době je dokončena pouze první část plánovaného komplexu. Tu tvoří pomník ve tvaru svíce, u něhož se v den památky obětí hladomoru (čtvrtá sobota v listopadu) konají oficiální pietní akty. Pod pomníkem se nachází podzemní Síň paměti.⁷² Ta momentálně (do doby, než bude

69 Veškeré informace, není-li uvedeno jinak, jsou čerpány z internetových stránek Národního muzea genocidy hladomoru. Головна – Національний музей Голодомору-геноциду [online]. [cit. 2021-02-08]. Dostupné z: <https://holodomormuseum.org.ua/>.

70 Příčiny hladomoru na Ukrajině, počet jeho obětí a uznání hladomoru jako genocidy ukrajinského národa jsou kontroverzními a nadále diskutovanými tématy. V tomto přehledu jsou prezentovány informace a data z webové stránky Národního muzea genocidy hladomoru. Česká republika hladomor na Ukrajině jako genocidu oficiálně neuznala. V listopadu 2007, u příležitosti 75. výročí hladomoru na Ukrajině, vydala Poslanecká sněmovna usnesení, v němž uctila památku obětí hladomoru, jež v dokumentu označila jako „*hladomor záměrně vyvolaný zřůdným totalitním režimem*“. Usnesení PSP ČR č. 535 [online]. [cit. 2021-02-07]. Dostupné z: <https://www.psp.cz/sqw/text/text2.sqw?idd=20108>.

71 Více o výše uvedeném zákonu a konstrukci *holodomoru* jako kulturního traumatu viz KLYMENKO, Lina. The Holodomor Law and National Trauma Construction in Ukraine. *Canadian Slavonic Papers*. 2016, 58(4), 341–361.

72 Virtuální prohlídka Síně paměti je k dispozici na webových stránkách muzea: 3-D Tour – Національний музей Голодомору-геноциду [online]. [cit. 2021-02-07]. Dostupné z: <https://holodomormuseum.org.ua/en/3-d-tour/>.

dobudováno samotné muzeum) slouží jako stálá expozice. Budoucí muzejní expozice návštěvníkům přiblíží historický kontext hladomoru na Ukrajině a doplní tak spíše pietní Síň paměti. Ústředním prvkem expozice budou lidské hlasy. Svědectví přeživších jsou totiž jediným dochovaným zdrojem informací o *holodomoru*. Začátek i konec expozice bude proto zarámován dialogem mezi svědky hladomoru a jejich potomky.

Pole působnosti Národního muzea genocidy hladomoru je velmi široké. Spolu s Výzkumným centrem hladomoru⁷³ muzeum podporuje bádání v této oblasti, vytváří a spravuje databázi svědectví pamětníků, pořádá výstavy, konference a pravidelné pietní akty k uctění obětí hladomoru. Muzeum také nabízí vzdělávací programy pro různé věkové kategorie. V rámci seminářů se účastníci zabývají nejen tématem *holodomoru* (prostřednictvím práce s dobovými prameny a interview s přeživšími), ale také obecnějšími otázkami jako jsou lidská práva, fake news či pojem genocidy. Národní muzeum genocidy hladomoru spravuje také řadu online projektů. Kromě databáze svědků hladomoru⁷⁴ provozuje interaktivní mapu s místy masových hrobů obětí⁷⁵ či jmenný seznam obětí hladomoru. V listopadu 2020 muzeum vyvinulo a zveřejnilo mobilní aplikaci *Track Holodomor History*, pomocí níž mohou uživatelé objevovat podoby Kyjeva ve 30. letech 20. století.⁷⁶

73 Інститут дослідження Голодомору [online]. [cit. 2021-02-07]. Dostupné z: <https://holodomorinstitute.org.ua/>.

74 Онлайн-ресурс "Свідчення" [online]. [cit. 2021-02-07]. Dostupné z: <https://map.memorialholodomor.org.ua/golodomor-1932-1933/>.

75 Головна – Holodomormuseum [online]. [cit. 2021-02-07]. Dostupné z: <https://map.memorialholodomor.org.ua/>.

76 Track Holodomor History – the first mobile application about the Holodomor [online]. [cit. 2021-02-11]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=djp_i5CcN50&list=PL3etmvMy6AFTP1bqs2adJ3vHHBPs_91Vm&index=5.

2.10 Památník a muzeum totalitních režimů „Teritorium teroru“

Oficiální název: Меморіальний музей тоталітарних режимів „Територія Терору“ (Memorial'nyj muzej totalitarnych režymiv „Terytorija Teroru“)

Místo: Lvov, Ukrajina

Webová stránka: <http://www.territoryterror.org.ua/>

Kontakt: territoryterror@gmail.com

Lvovský Památník a muzeum totalitních režimů na autentickém místě připomíná, jakým způsobem zasáhly do životů obyvatel západní Ukrajiny události 20. století.⁷⁷ Během nacistické okupace, od listopadu 1941 do června 1943, se na místě dnešního Teritoria teroru nacházelo ghetto, v němž byli shromažďováni Židé ze Lvova a okolí. Jednalo se o jedno z největších ghatt, v němž za dobu jeho existence zahynulo dohromady přes 250 tisíc lidí.⁷⁸ V roce 1944, kdy se Halič navrátila do sféry vlivu Sovětského svazu, byl na místě bývalého ghetta zřízen tranzitní tábor č. 25. V tomto táboře, vedeném tajnými bezpečnostními složkami Směrš a NKVD, byli po dobu několika týdnů, měsíců až roků soustředěni političtí vězni ze všech haličských věznic. Odtud byli posléze deportováni do gulagů. Za jedenáct let fungování tranzitního tábora bylo ze Lvova deportováno přes půl milionů osob. Většinu z nich tvořili stoupenci ukrajinského osvobozeneckého hnutí a váleční zajatci (mezi nimi byli zřejmě i vojáci wehrmachtu, Ruské osvobozené armády či dezertéři Rudé armády). V červnu 1955 byl tranzitní tábor č. 25 zrušen a na jeho místě vzniklo sanatorium pro válečné veterány. Od roku 1995 bylo území bývalého ghetta a tranzitního tábora v rukou soukromých majitelů.

Plán na založení památníku a muzea inicioval v roce 2010 starosta Lvova Andrej Sadovij a pověřil tímto úkolem dokumentaristu Tarase Čolého.⁷⁹ Teritorium teroru bylo otevřeno v roce 2015. Na historickém místě byly postaveny kopie dvou vězeňských baráků, strážné věže a plot s ostnatým

77 Veškeré informace, není-li uvedeno jinak, jsou čerpány z internetových stránek Památníku a muzea totalitních režimů „Teritorium teroru“. "Територія Терору" [online]. [cit. 2021-02-08]. Dostupné z: <http://www.territoryterror.org.ua/>.

78 Tento počet se vztahuje i na úmrtí v nedalekém koncentračním táboře Janowska.

79 Více o založení *Teritoria teroru* a jeho způsobu interpretace historie 20. století viz článek Alexandry Wachter a Ekateriny Shapiro-Obermair: *'Territory of Terror': Observations on the Musealization of Soviet Crimes in L'viv* [online]. [cit. 2021-02-03]. Dostupné z: <https://www.cultures-of-history.uni-jena.de/exhibitions/ukraine/territory-of-terror-observations-on-the-musealization-of-soviet-crimes-in-lviv/>.

drátem a byly zde také umístěny koleje s železničním vagonem.⁸⁰ Tímto architektonickým zpracováním chtěl Čolyj návštěvníkům zprostředkovat „*atmosféru minulosti*“.⁸¹ Jako inspirace mu údajně sloužilo Muzeum varšavského povstání.⁸² V rekonstruovaných vězeňských barácích se nachází expozice dokumentující historii Teritoria teroru. Aktuální výstava v baráku č. 1 se v sedmi místnostech věnuje jednotlivým obdobím z historie Lvova, západní Ukrajiny i celé země.⁸³ Chronologické vyprávění se opírá o vzpomínky a prožitky očitých svědků masového násilí z let 1939–1955. Pamětníci hovoří o holocaustu, chování místního obyvatelstva vůči nacistické okupační moci a násilí a sovětských masových deportacích během druhé světové války i po roce 1945. Součástí expozice je také výstava věnovaná nucené práci v nedalekém koncentračním táboře Janowska, jež vznikla v roce 2018 v rámci projektu *Lwów, גערעטע, Lviv, Lemberg'43: A city that (did not) survive*.⁸⁴

Cílem Teritoria teroru je zachovat svědectví o totalitních režimech, přispět k porozumění jejich mechanismů a tím kultivovat historické vědomí společnosti. Muzeum Teritorium teroru proto shromažďuje a zpřístupňuje rozmanité historické prameny (archivní dokumenty, fotografie, filmové záznamy, vzpomínky pamětníků),⁸⁵ které jsou základem pro tvorbu vlastních dokumentárních filmů, výstav a informačních materiálů. Lvovské muzeum se také podílí na dokumentaci opuštěných hrobů účastníků ukrajinského osvobozeneckého hnutí, obětí války a politických represí a mapování místních věznic, v nichž byli v průběhu 20. století různými vládnoucími režimy internováni političtí oponenti.

80 Podobu muzejního komplexu z roku 2015 ukazuje toto video: Актуальний вигляд музейного комплексу, жовтень 2015 – YouTube [online]. [cit. 2021-02-03]. Dostupné z:

https://www.youtube.com/watch?v=e2Ma7_bFXtk&feature=youtu.be.

81 'Territory of Terror': Observations on the Musealization of Soviet Crimes in L'viv [online]. [cit. 2021-02-03].

Dostupné z: <https://www.cultures-of-history.uni-jena.de/exhibitions/ukraine/territory-of-terror-observations-on-the-musealization-of-soviet-crimes-in-lviv/>.

82 Tamtéž. Muzeum Varšavského povstání bylo otevřeno v polském hlavním městě v roce 2004 a ve své době bylo považováno za jedno z nejmodernějších muzeí v Polsku a zároveň za názornou ukázkou politiky dějin a výchovy k patriotismu v praxi.

83 Facebook – Територія Терору - Свідки терору: почити справжнє. Експозиція в бараці №1 музею "Територія Терору" [online]. [cit. 2021-02-10]. Dostupné z:

<https://www.facebook.com/TerritoryTerror/videos/878751339336049>.

84 Katalog k této výstavě je dostupný online: Каталог про виставку "Табір примусових робіт "Янівська" – індустрія терору" [online]. [cit. 2021-02-10]. Dostupné z:

<https://www.facebook.com/TerritoryTerror/videos/878751339336049>.

85 Ty jsou v krátkých videích dostupné online i s anglickým překladem: Witnesses [online]. [cit. 2021-02-10].

Dostupné z: <http://www.territoryterror.org.ua/en/witnesses/>. Orální historie je také základem dvou projektů.

Projekt *#unheard* spočívá v natáčení vzpomínek svědků události z 30. až 50. let 20. století, v rámci projektu *Memory lesson* se školní skupiny setkávají s pamětníky.

Teritorium teroru je podporováno lvovskou radnicí a spolupracuje také s organizacemi z regionu (Západoukrajinský historický ústav, Centrum městské historie)⁸⁶ i zahraničí.⁸⁷

86 Centrum městské historie ve Lvově je nezávislou institucí působící na poli historického výzkumu, archivnictví, digital humanities a public history se zaměřením na urbánní historii. Organizuje celou řadu akademických, výstavních a kulturních projektů. Její výukové programy byly v listopadu 2020 oceněny cenou *European Cultural Brand Award*. The Center / Lvivcenter [online]. [cit. 2021-02-03]. Dostupné z: <https://www.lvivcenter.org/en/>.

87 Z českých institucí lze jmenovat Ústav pro studium totalitních režimů a Post Bellum, se kterým Teritorium teroru spolupracovalo při nahrávání rozhovorů s pamětníky ze západní Ukrajiny. Memory of Nations / Paměť národa – projects [online]. [cit. 2021-02-03]. Dostupné z: <http://www.territoryterror.org.ua/en/projects/international-projects/nation-memory/>.

2.11 Muzeum okupací a svobody Vabamu a cely KGB

Oficiální název: Okupatsioonide ja vabaduse muuseum Vabamu

Místo: Tallinn, Estonsko

Webová stránka: <https://www.vabamu.ee/>

Kontakt: info@vabamu.ee

Historie domu v ulici Pagari 1 v centru Tallinnu odráží dějiny Estonska ve 20. století.⁸⁸ Budova z roku 1912 původně sloužila jako obytný dům. V březnu 1918, po vyhlášení nezávislosti na carském Rusku, zde působila estonská prozatímní vláda a řídila odtud boje za udržení nezávislosti (1918–1920). Následně (1920–1940) zde sídlilo estonské ministerstvo války. Během sovětské okupace (1940–1941 a 1944–1991) budovu využívala NKVD a později KGB. V nadzemních patrech se nacházely vyšetřovací místnosti a sklepení sloužilo jako vězeňské cely. V březnu 1991, krátce před obnovením nezávislosti, v domě dočasně sídlila estonská policie.

Dům se zachovalou secesní fasádou dnes slouží svému původnímu, rezidenčnímu účelu. V roce 2017 byla v bývalých celách otevřena stálá expozice Historie centrály KGB, na jejíž přípravě se podílel Estonský institut pro historickou paměť⁸⁹ a Muzeum okupací a svobody Vabamu.⁹⁰ Pomocí historických exponátů, dokumentů, fotografií a audiovizuálních prvků expozice přibližuje atmosféru sovětských represí. Konají se tu i krátkodobé výstavy, většinou s uměleckým zaměřením.⁹¹ Bývalé cely KGB jsou součástí zmíněného Muzea okupací a svobody Vabamu, které se nachází patnáct minut chůze od Pagari 1.

88 Veškeré informace, není-li uvedeno jinak, jsou čerpány z internetových stránek Muzea okupací a svobody Vabamu: Vabamu [online]. [cit. 2021-02-04]. Dostupné z: <https://www.vabamu.ee/en>.

89 S Estonským institutem pro historickou paměť (dočasně) spolupracoval i Ústav pro studium totalitních režimů v roce 2018 v rámci projektu *Venues of victims // Venues of perpetrators. Mapping, decoding & processing the role of historical – civic education in (European) Youth Work*. Tento institut v současné době připravuje realizaci Památníku a muzea obětí komunismu v tallinnské pevnosti Patarei. Tento projekt by měl být dokončen v roce 2026. *Estonian Institute of Historical Memory announced the international procurement of the Memorial Museum for the Victims of Communism project* [online]. [cit. 2021-02-04]. Dostupné z: <http://mnemosyne.ee/en/estonian-institute-of-historical-memory-announced-the-international-procurement-of-patarei-prison-museum-project/>.

90 KAMINSKY, Anna, ed. *Museen und Gedenkstätten zur Erinnerung an die Opfer der kommunistischen Diktaturen*. Dresden: Sandstein Verlag, 2018, s. 108.

91 Od února 2021 jsou zde k vidění kresby Eufrosinie Kersnovské, přeživší gulagu: Temporary Exhibition – Vabamu [online]. [cit. 2021-02-04]. Dostupné z: <https://vabamu.ee/what-s-on/temporary-exhibition/what-s-a-human-being-worth>.

Dnešní muzeum *Vabamu* bylo otevřeno v roce 2003, tehdy jako Muzeum okupací. Jednalo se o iniciativu oční lékařky Olgy Kistler-Ritsové podporovanou estonským ministerstvem kultury. V roce 1998 založila tato estonská emigrantka v USA nadaci *Kistler-Ritso Estonian Foundation*, jejímž cílem bylo založit v Tallinnu muzeum, které by připomínalo estonskou zkušenost z nacistické (1941–1944) a sovětské (1940–1941, 1944–1991) okupace. Expozice v nově postavené moderní budově kladla důraz především na utrpení Estonců během obou totalit, především té sovětské. V roce 2016 se muzeum rozhodlo změnit název i poslání celé instituce – centrálním bodem se měl stát pojem svobody.⁹² *Vabamu* je novotvar složený z estonských výrazů pro svobodu (*vabadus*) a muzeum (*muuseum*).

Z Muzea okupací se tak stalo Muzeum okupací a svobody *Vabamu*. Nová expozice, otevřená v roce 2018 u příležitosti stého výročí získání nezávislosti, se nazývá *Svoboda bez hranic*. Kromě nacistické a sovětské okupace tematizuje odboj, holocaust, nucené deportace, život v exilu, každodennost v sovětském Estonsku či nenásilný boj za obnovení nezávislosti. Poslední část expozice je věnována společenským otázkám a současným výzvám nezávislého Estonska. Historická témata jsou v rámci expozice přiblížena prostřednictvím individuálních příběhů. Posláním *Vabamu* je na základě historické zkušenosti zprostředkovat poučení pro současnost i budoucnost a otevřeně diskutovat o rozmanitých podobách a významech svobody. Edukační program *Vabamu* se nese v podobném duchu: „*Vzděláváme, zapojujeme a podporujeme Estonce a návštěvníky muzea, aby přemýšleli o nedávné minulosti, aby pocítili křehkost svobody a aby se zasazovali o svobodu a spravedlnost.*“⁹³

Muzeum okupací a svobody nabízí komentované prohlídky po stálé expozici i celách KGB v ulici Pagari, dále také workshopy, kreativní dílny a doprovodné akce pro různé věkové skupiny i rodiny s dětmi. Pedagogům dává k dispozici učební materiály, které byly připraveny v souladu s národním učebním kurikulem. Připravené lekce se opírají o exponáty muzea a na pozadí historických událostí se dotýkají aktuálních témat, jako je demokracie a svoboda, populismus či propaganda.

92 Okolnosti této zásadní proměny tallinnského Muzea okupací popisuje článek Lorraine Weekesové: *Debating Vabamu: Changing names and narratives at Estonia's Museum of Occupations* [online]. [cit. 2021-02-04]. Dostupné z: <https://www.cultures-of-history.uni-jena.de/debates/estonia/debating-vabamu-changing-names-and-narratives-at-estonias-museum-of-occupations/#fn-text25>. Novou expozici *Vabamu* analyzují ve společném článku Heiko Pääbo a Eva-Clarita Pettai: *A Museum of Memories: The New 'Vabamu' in Tallinn* [online]. [cit. 2021-02-04]. Dostupné z: <https://www.cultures-of-history.uni-jena.de/exhibitions/estonia/a-museum-of-memories-the-new-vabamu-in-tallinn/>.

93 About the Museum – *Vabamu* [online]. [cit. 2021-02-04]. Dostupné z: <https://www.vabamu.ee/about-the-museum> (překlad KB).

2.12 Muzeum historie gulagu

Oficiální název: Музей истории ГУЛАГа (Muzej istorii GULAGa)

Místo: Moskva, Rusko

Webová stránka: <https://gmig.ru/>

Kontakt: info@gmig.ru

Muzeum historie gulagu se definuje jako centrum pro studium masových represí v Sovětském svazu, jež má návštěvníkům pomoci porozumět tomuto fenoménu. Moskevské muzeum má být zároveň místem pro otevřenou diskuzi o minulosti.⁹⁴ Muzeum historie gulagu je neziskovou organizací podporovanou odborem kultury moskevského magistrátu a nadací Paměť.⁹⁵ Muzeum založil v roce 2001 historik, publicista a bývalý vězeň gulagu Anton Antonov-Ovsejenko. O tři roky později byla otevřena první expozice. V roce 2012 se novým (a stávajícím) ředitelem stal Roman Romanov. Pod jeho vedením se muzeum přestěhovalo do nové budovy,⁹⁶ personálně se rozrostlo a značně rozšířilo pole svých doprovodných aktivit, které přesahují hranice Moskvy.⁹⁷ Nová budova muzea byla otevřena 30. října 2015, v den památky obětí politických represí v SSSR.

Posláním Muzea historie gulagu je informovat společnost o masových represích a zároveň ji přimět k reflexi o hodnotě lidského života. Cílem této instituce je zachovat paměť o bezpráví stalinismu pro budoucí generace. Muzeum shromažďuje a zkoumá historické dokumenty ze státních i rodinných archivů, zaznamenává vzpomínky bývalých vězňů gulagu a obětí politických represí a sbírá předměty nalezené na místech bývalých táborů (za tímto účelem muzeum pořádá speciální expedice).

94 Veškeré informace, není-li uvedeno jinak, jsou čerpány z internetových stránek Muzea historie gulagu. Музей истории ГУЛАГа [online]. [cit. 2021-02-08]. Dostupné z: <http://www.territoryterror.org.ua/>.

95 Cílem nadace Paměť je uchování paměti obětí politických represí. Фонд "Увековечения памяти жертв политических репрессий" [online]. [cit. 2021-02-07]. Dostupné z: <http://memoryfund.ru/>.

96 Krátké video zachycuje rekonstrukci budovy a instalaci nové expozice Muzea historie gulagu: От фундамента до экспозиции – YouTube [online]. [cit. 2021-02-07]. Dostupné z: <https://youtu.be/Guuxe2fFIVs>.

97 Více k podobě a cílům rekonstruovaného muzea viz rozhovor s jeho ředitelem Romanem Romanovem: UNVEILING THE DARK SECRETS OF THE GULAG - OCA MAGAZINE [online]. [cit. 2021-02-07]. Dostupné z: <https://www.ocamagazine.com/2019/12/09/unveiling-the-dark-secrets-of-the-gulag/>.

Aktuální stálá expozice Gulag v lidských osudech a historii země byla otevřena 10. prosince 2018 u příležitosti 70. výročí schválení Všeobecné deklarace lidských práv.⁹⁸ Expozice dokumentuje vývoj soustavy nápravně-pracovních táborů mezi lety 1918 a 1956. Na příkladu tábora na Soloveckých ostrovech a výstavby Bělomořsko-baltského kanálu představuje prototyp gulagu a první případ masového využití práce vězňů. Expozice přibližuje každodenní život vězňů a podmínky v táborech, věnuje se však i vývoji NKVD, historickým fenoménům jako byl Velký teror nebo masové deportace či osudům dětí politicky pronásledovaných. V centru pozornosti přitom stojí individuální osudy konkrétních lidí.

Tuto dokumentační část doplňují místa určená k uctění památky obětí politických represí. Tou je například Chrám paměti.⁹⁹ V této potměšilé místnosti zaznívají jména a životní data rehabilitovaných obětí politických represí. V budoucnu by před budovou muzea měla vzniknout také Zahrada paměti. Zde se budou návštěvníci moci procházet po zhlédnutí expozice a vstřebávat své dojmy a pocity v klidném prostředí. Stromy, kameny a keře budou do zahrady přivezeny z míst spojených s historií gulagu. Budou zde také umístěny kovové sloupky se jmény obětí těchto táborů.

Muzeum historie gulagu nabízí širokou nabídku vzdělávacích, odborných i kulturních programů. Jedním z edukačních projektů je například Lekce paměti.¹⁰⁰ Jedná se o materiály pro pedagogy, které k tématu masových represí přistupují pomocí čtyř jednoduchých otázek: *Komu, kdy, kde a jak se to stalo?* Součástí muzea je i knihovna a dokumentační centrum. V něm si návštěvníci mohou podrobně prohlédnout například interaktivní mapu soustavy pracovních táborů, digitalizované sbírky muzea či zhlédnout rozhovory s vězni gulagu a oběťmi represí (projekt Můj gulag).¹⁰¹ Muzeum také nabízí odborné poradenství a podporu při hledání informací o pronásledovaných či vězňených rodinných příslušnících. Instrukce rovněž koordinuje dobrovolnický program a poskytuje pomoc obětem politických represí.

98 Постоянная экспозиция Музея истории ГУЛАГа | Тизер – YouTube [online]. [cit. 2021-02-07]. Dostupné z: <https://youtu.be/alo9j8CGvHA>.

99 Храм памяти – YouTube [online]. [cit. 2021-02-07]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=6h9ZQ_LBA5A.

100 Урок памяти [online]. [cit. 2021-02-07]. Dostupné z: <http://urok.gmig.ru/>.

101 Мой ГУЛАГ [online]. [cit. 2021-02-07]. Dostupné z: <https://mygulag.ru/>.

V únoru 2021 Muzeum historie gulagu obdrželo ocenění od Rady Evropy. Dle slov poroty může jít „ostatním evropským muzeím příkladem v zachování živých vzpomínek na minulost a v zapojení především mladé generace do úvah o demokracii a občanských hodnotách“.¹⁰²

102 *The Gulag History Museum (Moscow, Russian Federation) wins 2021 Museum Prize* [online]. [cit. 2021-02-10].
Dostupné z: <https://pace.coe.int/en/news/8194/the-gulag-history-museum-?fbclid=IwAR05qNZOvN5rRbtO9hKB1Ramc3oFzobxf4AUExMDE1-VrMp3hOorQu8QL9s> (překlad KB).

3 Závěr

V tomto textu bylo představeno dvanáct zahraničních památníků, muzeí a vzdělávacích center, které se vztahují k různým formám represí, jimž byli vystaveni obyvatelé devíti evropských zemí v období komunistických diktatur. Jak bylo uvedeno v úvodu, rozhodujícím kritériem pro zařazení do tohoto přehledu byla otázka, zda by daná instituce a její způsob interpretace historie mohly sloužit jako příklad dobré praxe. V závěrečné části proto bude stručně uvedeno, proč autorka vybrala právě tyto instituce, respektive které aspekty by dle jejího názoru mohly být pro české prostředí inspirativní.

Památník Bautzner Straße vyniká prací s autentickými prostory, které jsou spojeny jak s utrpením obětí (sovětské cely a vazební věznice *Stasi*), tak s činností pachatelů (drážďanská centrála *Stasi*). Inspirativní je využití výpovědí bývalých vězňů i členů *Stasi* v rámci expozic a komentovaných prohlídek a nahrazení klasického audio-průvodce fiktivní rozhlasovou hrou, jež se opírá o skutečné osoby a události.

Výjimečnost **Vzdělávacího centra Keibelstraße** spočívá ve skutečnosti, že se toto centrum nezaměřuje pouze na oběti politické represe. V bývalé vazební věznici *Keibelstraße* je tematizována i běžná kriminalita a způsoby chování či životního stylu, které právní systém NDR považoval za kriminální (například prostituci či punkovou subkulturu). Vzdělávací centrum díky tomu zprostředkovává daleko barvitější obraz státní represe v NDR. Zajímavá je také zdejší práce s „autenticitou“. Prvky, které byly ve věznici upraveny či přidány v rámci filmových natáčení, zde byly záměrně ponechány bez snahy navrátit místo do „originálního“ stavu. Místo tak dokumentuje i využití věznice po sjednocení Německa.

Oceňované **Evropské centrum Solidarity** je příkladem pro začlenění významné části národních dějin do narativu o evropském společenství. ECS se podařilo učinit příběh polského odborového hnutí srozumitelným pro mezinárodní publikum. ECS také ukazuje, že historie může být vhodným zdrojem pro občanské vzdělávání i inspirací pro společenskou angažovanost.

Slezské centrum svobody a Solidarity ukazuje, že téma komunistické represe lze demonstrovat i na konkrétní události z lokálních dějin. Centrum je příkladem malé instituce (vedené svědky událostí), která ukazuje, jak se „velké dějiny“ vepsaly do historie města, respektive jednoho uhelného dolu.

Na **bývalém internačním táboře a vězení Goli otok** lze pozorovat, jak se toto místo, spojené s traumatickou minulostí, pomalu dostává ze všeobecného zapomnění. Do vydání virtuálního průvodce neexistoval žádný způsob, jímž by se široká veřejnost (chorvatská i mezinárodní) mohla dozvědět o historii tohoto ostrova. Díky online projektu organizací *Documenta* a *Friedrich-Ebert-Stiftung* může nyní takřka kdokoli toto odlehlé místo alespoň virtuálně navštívit a dozvědět se více o represích Titova režimu. *Documenta* je navíc inspirující ve svém odhodlání otevřít tabuizované téma, a přispět tak k procesu vyrovnávání se s komplexní minulostí post-jugoslávského Chorvatska.

Albánské **Muzeum tajných služeb „House of Leaves“**, oceněné v roce 2020 Radou Evropy, vyniká svou snahou přiblížit historii po desetiletí izolované země mezinárodnímu publiku. Bývalá centrála *Sigurimi* navíc ukazuje, že místem památky obětí komunistických režimů může být i budova bytostně spjatá s činností pachatelů.

Na **ostrově Belene**, kde se nacházel největší **pracovní tábor** v komunistickém Bulharsku, se dosud žádný památník ani muzeum nenachází. I přesto může být toto místo, respektive činnost a strategie *Belene Island Foundation* pro české prostředí v lecčem inspirativní. I v České republice se totiž nachází řada podobných lokalit, které na přeměnu v odpovídající paměťovou instituci stále čekají.

Památník Pitești zajímavým způsobem propojuje pietu, dokumentaci a kulturu. Oceňovaná multimediální výstava *BINOM+1: Pitești Phenomenon 49/89/19* dokládá, že pomocí uměleckého vyjádření lze traumatickou minulost učinit přístupnější a srozumitelnější širokému (a také mezinárodnímu) publiku.

Národní muzeum genocidy hladomoru vyniká především rozsáhlou a rozmanitou nabídkou vzdělávacích a doprovodných programů a projektů s celostátním i mezinárodním přesahem. Budoucí expozice ukáže, jaké jsou možnosti a limity muzejní prezentace, která se musí obejít bez exponátů a která se opírá pouze o ústní svědectví pamětníků.

Památník a muzeum totalitních režimů „Teritorium teroru“ tak jako mnohá další místa ve střední a východní Evropě odráží spletitou historii regionu, jenž byl zasažen nacistickým i sovětským režimem. Teritorium teroru tak může být inspirací, jak na jednom autentickém místě současně tematizovat násilí a zločiny obou režimů.

Muzeum okupací a svobody Vabamu názorně ukazuje, že svoboda může být centrálním prvkem expozice, přestože se muzeum primárně zaměřuje na období spojené s její ztrátou. Tento způsob výkladu lze označit za svobodnější. Otevírá totiž cestu k tématům relevantním pro současnou společnost. *Vabamu* je rovněž příkladem pro užití multiperspektivního pohledu na minulost a vyzdvihování individuálních lidských příběhů.

Muzeum historie gulagu je hodné bližší pozornosti hned z několika důvodů. Jeho úkolem je prezentovat komplexní historické téma, jež bylo po desetiletí tabuizováno a jež se osobně dotklo milionů občanů Sovětského svazu. Interpretace politických represí navíc zůstává i v současném Rusku ožehavou politickou otázkou. Tyto okolnosti, spolu s veškerými vedlejšími aktivitami a projekty instituce, z Muzea historie gulagu činí výjimečnou paměťovou instituci mezinárodního rozměru.

Autorka doufá, že tento výběr zahraničních památníků komunismu a jejich stručné představení splnilo účel zadání této rešerše. V případě nejasností či dotazů je k dispozici na e-mailové adrese: bukovska.karolina@gmail.com. Závěrem by autorka chtěla poděkovat svým blízkým a přátelům za užitečné rady a tipy, které jí při práci na této rešerši poskytli. Na finálním výběru prezentovaných institucí se tak ve větší či menší míře podíleli: Marta Harasimowicz, Johanna Sophie Hiebl, Jan Charvát, Jakub Jareš, Galyna Kutsovska, Miroslav Michela, Petar Odak, Ivana Průchová, Alice Straniero, Galyna Sukhomud a Jiří Šabek.

4 Seznam použité literatury a internetových zdrojů

Literatura:

BRAUER, Juliane a Irmgard ZÜNDORF. DDR-Geschichte vermitteln. Lehren und Lernen an Orten der DDR-Geschichte. *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*. 2019, 70(7/8).

HALILIUC, Alina. Who Is a Victim of Communism? Gender and Public Memory in the Sighet Museum, Romania. *Aspasia*. New York, N.Y., 2013, 7, 108–131.

HATTIG, Susanne, Lothar KLEIN a Klaus-Dieter MÜLLER. Gedenken – Forschen – Lernen: Die DDR-Diktatur in Sächsischen Gedenkstätten. *Bildung und Erziehung*. Stuttgart, 2006, 59(4), 407–421.

KAMINSKY, Anna, ed. *Museen und Gedenkstätten zur Erinnerung an die Opfer der kommunistischen Diktaturen*. Dresden: Sandstein Verlag, 2018.

KLYMENKO, Lina. The Holodomor Law and National Trauma Construction in Ukraine. *Canadian Slavonic Papers*. 2016, 58(4), 341–361.

KULJIĆ, Todor. *Umkämpfte Vergangenheiten: Die Kultur der Erinnerung im postjugoslawischen Raum*. Berlin: Verbrecher Verlag, 2010.

MARSOVSZKY, Magdalena. "Die Märtyrer sind die Magyaren". Der Holocaust in Ungarn aus der Sicht des Hauses des Terrors in Budapest und die Ethnisierung der Erinnerung in Ungarn. GLOBISCH, Claudia. *Die Dynamik der europäischen Rechten. Geschichte, Kontinuitäten und Wandel*. Wiesbaden: Springer VS, 2011, s. 55–74.

STEIN, Mary Beth. Narratives of Stasi Detention: Memory and History at the Berlin-Hohenschönhausen Memorial Museum. *Narrative Culture*. Wayne State University Press, 2016, 3(2), 231–254.

UNGVÁRY, Krisztián. Der Umgang mit der kommunistischen Vergangenheit in der heutigen ungarischen Erinnerungskultur. *Nach den Diktaturen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2015, 59(1), 189–208.

Internetové zdroje:

3-D Tour – Національний музей Голодомору-геноциду [online]. [cit. 2021-02-07]. Dostupné z: <https://holodomormuseum.org.ua/en/3-d-tour/>

70th anniversary of Pitești Communist experiment [online]. [cit. 2021-02-02]. Dostupné z: <https://www.memoryandconscience.eu/2019/12/11/70th-anniversary-of-pitesti-communist-experiment/>

A Museum of Memories: The New ‘Vabamu’ in Tallinn [online]. [cit. 2021-02-04]. Dostupné z: <https://www.cultures-of-history.uni-jena.de/exhibitions/estonia/a-museum-of-memories-the-new-vabamu-in-tallinn/>

About the Museum – Vabamu [online]. [cit. 2021-02-04]. Dostupné z: <https://www.vabamu.ee/about-the-museum>

Актуальний вигляд музейного комплексу, жовтень 2015 - YouTube [online]. [cit. 2021-02-03]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=e2Ma7_bFXtk&feature=youtu.be

Belene Labour Camp (Concentration Camp) - YouTube [online]. [cit. 2021-02-03]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=LTKPn9MO8sE>

BINOM + 1 Pitesti Phenomenon 49 89 19 - YouTube [online]. [cit. 2021-02-02]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=hUayqBO7Ecc>

Criminals, Martyrs or Saints? Romania’s Prison Saints Debate Revisited [online]. [cit. 2021-02-09]. Dostupné z: <https://www.cultures-of-history.uni-jena.de/debates/romania/criminals-martyrs-or-saints-romanias-prison-saints-debate-revisited/>

DANUBEPARKS – Network of Protected Areas - Persina Nature Park [online]. [cit. 2021-02-03]. Dostupné z: <https://danubeparks.org/members/persina-nature-park>

Debating Vabamu: Changing names and narratives at Estonia’s Museum of Occupations [online]. [cit. 2021-02-04]. Dostupné z: <https://www.cultures-of-history.uni-jena.de/debates/estonia/debating-vabamu-changing-names-and-narratives-at-estonias-museum-of-occupations/#fn-text25>

Die Gedenkstätte Bautzner Straße Dresden [online]. [cit. 2021-01-27]. Dostupné z:

<https://stasihaft-dresden.de/die-gedenkstaette-bautzner-strasse-dresden>

Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću: Centre for Dealing with the Past [online]. [cit.

2021-02-04]. Dostupné z: <https://documenta.hr/en/>

Estonian Institute of Historical Memory announced the international procurement of the Memorial Museum for the Victims of Communism project [online]. [cit. 2021-02-04]. Dostupné z:

<http://mnemosyne.ee/en/estonian-institute-of-historical-memory-announced-the-international-procurement-of-patarei-prison-museum-project/>

Europejskie Centrum Solidarności [online]. [cit. 2021-01-29]. Dostupné z: <https://ecs.gda.pl/>

Europejskie Centrum Solidarności [online]. [cit. 2021-01-29]. Dostupné z:

https://ecs.gda.pl/title,About_ECS,pid,21.html

Europejskie Centrum Solidarności [online]. [cit. 2021-01-29]. Dostupné z:

<https://ecs.gda.pl/museum-prize-2016>

Europejskie Centrum Solidarności [online]. [cit. 2021-01-29]. Dostupné z:

<https://ecs.gda.pl/title,Jezyk,pid,22,lang,2.html>

European Solidarity Center in Gdańsk endeavors to combine the past with the present [online]. [cit.

2021-02-09]. Dostupné z: [https://www.cultures-of-history.uni-](https://www.cultures-of-history.uni-jena.de/exhibitions/poland/solidarnosc-yesterday-solidarity-today-the-european-solidarity-center-in-gdansk-endeavors-to-combine-the-past-with-the-present/)

[jena.de/exhibitions/poland/solidarnosc-yesterday-solidarity-today-the-european-solidarity-center-in-gdansk-endeavors-to-combine-the-past-with-the-present/](https://www.cultures-of-history.uni-jena.de/exhibitions/poland/solidarnosc-yesterday-solidarity-today-the-european-solidarity-center-in-gdansk-endeavors-to-combine-the-past-with-the-present/)

Experimentul Pitesti // Pitesti prison Experiment // English subtitle in CC [online]. [cit. 2021-02-02].

Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=Fmajdy7WLS0>

Facebook – Територія Терору – Свідки терору: почути справжнє. Експозиція в бараці №1

музею "Територія Терору" [online]. [cit. 2021-02-10]. Dostupné z:

<https://www.facebook.com/TerritoryTerror/videos/878751339336049>

Фонд "Увековечения памяти жертв политических репрессий" [online]. [cit. 2021-02-07].

Dostupné z: <http://memoryfund.ru/>

Фондация "Остров Белене" [online]. [cit. 2021-02-08]. Dostupné z: <http://beleneisland.org/>

Fort Targowski – strona główna [online]. [cit. 2021-01-29]. Dostupné z: <https://www.fort-targowski.pl/strona-g%C5%82%C3%B3wna>

Gedenkstätte Berlin-Hohenschönhausen. Kritisches Nachdenken über Zeugen der Erinnerung.

Juliane Brauer im Gespräch mit Ute Welty [online]. [cit. 2021-02-18]. Dostupné z: https://www.deutschlandfunkkultur.de/gedenkstaette-berlin-hohenschoenhausen-kritisches.1008.de.html?dram:article_id=483633

Головна - Holodomormuseum [online]. [cit. 2021-02-07]. Dostupné z: <https://map.memorialholodomor.org.ua/>

Головна - Національний музей Голодомору-геноциду [online]. [cit. 2021-02-08]. Dostupné z: <https://holodomormuseum.org.ua/>

Home – Goli Otok [online]. [cit. 2021-01-30]. Dostupné z: <https://goli.hr/>

House of leaves: Albanian secret service facility opens as museum [online]. [cit. 2021-02-04]. Dostupné z: <https://www.calvertjournal.com/articles/show/8340/house-of-leaves-albanian-secret-service-facility-opens-as-museumvšem>

Храм памяти - YouTube [online]. [cit. 2021-02-07]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=6h9ZQ_LBA5A

Інститут дослідження Голодомору [online]. [cit. 2021-02-07]. Dostupné z: <https://holodomorinstitute.org.ua/>

Каталог про виставку "Табір примусових робіт "Янівська" – індустрія терору" [online]. [cit. 2021-02-10]. Dostupné z: <https://www.facebook.com/TerritoryTerror/videos/878751339336049>

Knoch gedenkstaetten v1 de 2018 - Gedenkstätten [online]. [cit. 2021-02-08]. Dostupné z: https://docupedia.de/zg/Knoch_gedenkstaetten_v1_de_2018

Lernort Keibelstraße - Zwischen 1951 und 1990 befand sich in der... [online]. [cit. 2021-02-08]. Dostupné z: <http://www.keibelstrasse.de/>

+ Memorialul Închisoarea Pitești + [online]. [cit. 2021-02-02]. Dostupné z: <https://pitestiprison.org/>

Memory of Nations / Paměť národa – projects [online]. [cit. 2021-02-03]. Dostupné z: <http://www.territoryterror.org.ua/en/projects/international-projects/nation-memory/>

Мой ГУЛАГ [online]. [cit. 2021-02-07]. Dostupné z: <https://mygulag.ru/>

Музей истории ГУЛАГа [online]. [cit. 2021-02-08]. Dostupné z: <http://www.territoryterror.org.ua/>

Онлайн-ресурс "Свідчення" [online]. [cit. 2021-02-07]. Dostupné z: <https://map.memorialholodomor.org.ua/golodomor-1932-1933/>

O NÁS [online]. [cit. 2021-02-18]. Dostupné z: <https://www.muzeum20stoleti.cz/o-nas-2/>

От фундамента до экспозиции - YouTube [online]. [cit. 2021-02-07]. Dostupné z: <https://youtu.be/Guuxe2fFIVs>

Pitesti Prison Memorial (@pitestiprisonmemorial) [online]. [cit. 2021-02-02]. Dostupné z: <https://www.instagram.com/p/CJ00rxupVr1/>

Pitesti Prison Memorial: "Our art project... [online]. [cit. 2021-02-02]. Dostupné z: <https://www.instagram.com/p/CKH23gBp2x7/>

Pitesti Prison Memorial: "The Pitești prison has... [online]. [cit. 2021-02-02]. Dostupné z: <https://www.instagram.com/p/CG1fozPpqH6/>

Platform of European Memory and Conscience [online]. [cit. 2021-02-02]. Dostupné z: <https://www.memoryandconscience.eu/>

Poláci se loučí se zavražděným primátorem. Rakev vystavili v instituci, kterou Adamowicz zakládal [online]. [cit. 2021-01-29]. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/zpravy-svet/pawel-adamowicz-gdansk-zavrazdeny-primator_1901171723_dbr

Постоянная экспозиция Музея истории ГУЛАГа | Тизер - YouTube [online]. [cit. 2021-02-07]. Dostupné z: <https://youtu.be/alo9j8CGvHA>

ŚCWIS [online]. [cit. 2021-01-29]. Dostupné z: <http://scwis.pl/>

Temporary Exhibition - Vabamu [online]. [cit. 2021-02-04]. Dostupné z: <https://vabamu.ee/what-s-on/temporary-exhibition/what-s-a-human-being-worth>

"Територія Терору" [online]. [cit. 2021-02-08]. Dostupné z: <http://www.territoryterror.org.ua/>

'Territory of Terror': Observations on the Musealization of Soviet Crimes in L'viv [online]. [cit. 2021-02-03]. Dostupné z: <https://www.cultures-of-history.uni-jena.de/exhibitions/ukraine/territory-of-terror-observations-on-the-musealization-of-soviet-crimes-in-lviv/>

The Center / Lvivcenter [online]. [cit. 2021-02-03]. Dostupné z: <https://www.lvivcenter.org/en/>

The Gulag History Museum (Moscow, Russian Federation) wins 2021 Museum Prize [online]. [cit. 2021-02-10]. Dostupné z: <https://pace.coe.int/en/news/8194/the-gulag-history-museum-?fbclid=IwAR05qNZOvN5rRbtO9hKB1Ramc3oFzobxf4AUExMDE1-VrMp3hOorQu8QL9s>

The "House of Leaves" (Tirana) wins 2020 Museum Prize - Newsroom [online]. [cit. 2021-02-01]. Dostupné z: <https://www.coe.int/en/web/tirana/-/the-house-of-leaves-tirana-wins-2020-museum-prize>

The Other Europe - Gedenkstätte Bautzner Straße [online]. [cit. 2021-01-28]. Dostupné z: <https://www.bautzner-strasse-dresden.de/other-europe>

Track Holodomor History - the first mobile application about the Holodomor [online]. [cit. 2021-02-11]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=djp_i5CcN50&list=PL3etmvMy6AAPT1bqs2adJ3vHHBPs_91Vm&index=5

UNVEILING THE DARK SECRETS OF THE GULAG - OCA MAGAZINE [online]. [cit. 2021-02-07]. Dostupné z: <https://www.ocamagazine.com/2019/12/09/unveiling-the-dark-secrets-of-the-gulag/>

Урок памяти [online]. [cit. 2021-02-07]. Dostupné z: <http://urok.gmig.ru/>

Usnesení PS č. 535 [online]. [cit. 2021-02-07]. Dostupné z: <https://www.psp.cz/sqw/text/text2.sqw?idd=20108>

Vabamu [online]. [cit. 2021-02-04]. Dostupné z: <https://www.vabamu.ee/en>

Welcome to House of Leaves [online]. [cit. 2021-02-01]. Dostupné z: <http://muzeugiethi.gov.al/>

Wendeländer (2/5) – Das Erbe von Belene Bulgariens verdrängte Vergangenheit [online]. [cit. 2021-02-03]. Dostupné z: https://www.deutschlandfunkkultur.de/wendelaender-2-5-das-erbe-von-belene-bulgariens-verdraengte.3720.de.html?dram:article_id=460635

Wirtualne zwiedzanie Muzeum Śląskiego Centrum Wolności i Solidarności. [online]. [cit. 2021-01-29]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=f1vqFrm7QqY&feature=emb_logo

Witnesses [online]. [cit. 2021-02-10]. Dostupné z: <http://www.territoryterror.org.ua/en/witnesses/>

Wujek_Relacje.pdf [online]. [cit. 2021-02-09]. Dostupné z: https://scwis.pl/wp-content/uploads/2018/11/Wujek_Relacje.pdf

Zid | Mauer | Wall - Pitesti Prison - YouTube [online]. [cit. 2021-02-02]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=BM7zWFNUsvk>